

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра приватного права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ»**
**«ELECTRONIC EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDING: THEORY AND
PRACTICE OF APPLICATION»**

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальності
081 Право
Шевель Ярослав Андрійович
yaroslav.shevel@ukma.edu.ua

Керівник: Федосєєва Тетяна Романівна
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри приватного права
НаУКМА

Рецензент: Бичкова Світлана Сергіївна

Доктор юридичних наук, професор
Головний науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
НДІ приватного права і
підприємництва ім. академіка Ф.Г.
Бурчака НАПрН України

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«_» _____ 2024 р.

Київ - 2024

Декларація академічної доброчесності

Я, Мельв Ілєков Андрійович, студент 2-го року навчання
магістерської програми за спеціальністю „Право”
Ректорату правничих наук НаЗШ НАН України тако:

- написана мною магістерська робота на тему „Електронні
докази в цивільному судочинстві: теорія та практика
застосування” відповідає вимогам академічної доброчесності
та не містить порушень, передбачених п. 3.1 Положення про
академічну доброчесність задовбачів освіти у НаЗШ НАН, зі змістом
якого я ознайомлений.

10.05.2024

Мельв І. А.

Зміст

Вступ	4
Розділ I Загальна характеристика доказів в цивільному судочинстві.....	7
1.1. Поняття та роль доказів в цивільному судочинстві	7
1.2. Природа засобів доказування у цивільному судочинстві	11
Розділ II Електронні докази в цивільному судочинстві – теоретичні засади	16
2.1 Поняття електронних доказів в цивільному судочинстві	16
2.2 Місце електронних доказів в системі засобів доказування в цивільному судочинстві.....	18
2.3 Класифікації електронних доказів в цивільному судочинстві.....	24
Розділ III Електронні докази в цивільному судочинстві – практичні засади	45
3.1. Оцінка електронних доказів у судовій практиці	45
3.2. Проблеми застосування електронних доказів в цивільному судочинстві та потенційні шляхи їх вирішення..	52
Висновки	63
Список використаних джерел	68

Вступ

Актуальність теми дослідження. В умовах всесвітньої глобалізації та швидкої діджиталізації українського суспільства протягом останніх 10 років, недивно, що значний сегмент людської комунікації, особистої та господарської діяльності, що раніше реалізовувались в письмових чи усних формах, перейшов в цифровий світ. Враховуючи це, очевидно, що фіксація юридично-значущої частини такої цифрової людської активності часто відбувається також в цифровому форматі, що породжує таке процесуально-правове явище, як електронні докази.

Попри те, що сама концепція доказу в електронній чи цифровій формі не є новою, електронні докази як окремий та самобутній засіб доказування - явище досить новітнє для Цивільного процесуального кодексу та цивільного судочинства загалом.

Докази в електронній формі, які ще 7 років тому класифікувались як речові та письмові, сьогодні мають власне процесуальне регулювання. Втім, через таку новітність електронних доказів як окремого засобу доказування існують проблеми в теорії та практиці їхнього застосування. Так, виділяють невизначеність та недовершеність чинного правового регулювання, складність розмежування з іншими засобами доказування через тривале сприятливе правове регулювання в минулому, суперечливість судової практики тощо.

Враховуючи це, дослідження теоретичних та практичних підходів до застосування електронних доказів є актуальним та критично важливим, враховуючи необхідність створення підґрунтя для подальшого розвитку та вдосконалення інституту електронних доказів в системі цивільного судочинства. В цьому контексті, доцільним є дослідження інституту електронних доказів з перспективи теоретичних - явище доказів та електронних доказів, їх сутність та визначення, місце електронних доказів в системі засобів доказування, підходи до класифікацій – та практичних засад –

підходів до оцінки електронних доказів судом та загальної проблематики застосування електронних доказів. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності правників, під час судового вирішення спорів, у навчальній діяльності в межах вивчення Цивільного процесу. Вказане зумовлює його практичне значення.

Попри відносну новизну, тематика електронних доказів вже встигла зазнати привернути до себе увагу в науковому середовищі та розглядалась в широкому спектрі наукових робіт такими науковцями як: Феннич В.П., Вернидубов І., Белікова С., Татулич І.Ю., Сафонова Т.Р., Моїсєєнко Д.М., Чванкін С., Гусєв О.Ю., Павлова Ю.С., Каламайко А.Ю., Кондрат'єва Л.А., Чорний С.О., Антонюк О.І., Васильєва-Шаламова Ж.В., Ковальчук І.А. та багатьма іншими.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що існують під час застосування електронних доказів в цивільному судочинстві.

Предметом дослідження є законодавство України, наукові праці та дослідження, а також судова практика, що мають прямий чи опосередкований зв'язок з інститутом електронних доказів.

Метою дослідження є комплексне дослідження правової природи електронних доказів в цивільному судочинстві на підставі науково-теоретичних підходів та застосування на практиці.

Завдання дослідження:

1. Дослідити правову сутність доказів в цивільному судочинстві, зокрема, в контексті визначення їх поняття, основних характеристик та складових;
2. Встановити правову природу засобів доказування та їх співвідношення та взаємозв'язок з загальним поняттям доказів;
3. Визначити поняття електронних доказів, як самобутнього засобу доказування, здійснити співставлення з відповідними підходами до визначення, поширених серед науковців;

4. Проаналізувати місце електронних доказів в системі засобів доказування цивільного судочинства, їх особливості та унікальні характеристики, дослідити основні підходи до класифікацій електронних доказів, поширених серед науковців, оцінити їх сприйняття в науковому середовищі, доцільність та потенційну корисність;
5. Дослідити процес проведення оцінки доказів судом в цивільному судочинстві та його проекцію на оцінку електронних доказів, визначити особливості оцінки електронних доказів та проблеми, що виникають внаслідок цього;
6. Проаналізувати встановлені в дослідженні та окреслені науковцями проблеми, що виникають під час оцінки, застосування та дослідження електронних доказів в цивільному судочинстві;
7. Використовуючи результати дослідження, узагальнити та сформулювати пропозиції шляхів розв'язання встановлених проблем, що виникають під час застосування електронних доказів в цивільному судочинстві.

Методи дослідження. Для потреб вирішення завдань дослідження, було використано: **аналітичний метод** – при реалізації аналізу нормативно-правових актів, наукових досліджень та висновків судової практики щодо електронних доказів; **метод синтезу** – при дослідженні складових елементів доказів в цілому та електронних доказів як засобу доказування; **порівняльно-правовий метод** – при порівняння природи та характеристик електронних доказів з іншими засобами доказування; **системно-структурний метод** – при аналізі та систематизації наявних підходів до класифікації електронних доказів; **логіко-юридичний метод** – при встановленні проблем застосування електронних доказів та формування пропозицій щодо шляхів їх розв'язання.

Розділ І Загальна характеристика доказів в цивільному судочинстві

1.1. Поняття та роль доказів в цивільному судочинстві

Докази (англійською – evidence) – один з найважливіших складових судочинства як суспільного та правового конструкта. В загальній теорії права «Доказ (від лат. confirmatio, demonstratio) – основане на фактах чи інших аргументах судження, спрямоване на обґрунтування чи спростування певних тверджень» [1, с.264]. Таке визначення швидше формулює ораторське та логічне поняття доказу, роблячи акцент на «судженні», що не зовсім відповідає сучасним процесуальним уявленням про них. Втім, такий підхід до доказів ідеально передає їхню мету та роль в процесі доказування – обґрунтування, підтвердження тверджень, позицій, обставин тощо (спростування в цьому контексті можливо тлумачити як негативне підтвердження – підтвердження відсутності - тих чи інших обставин, фактів тощо).

В контексті ж процесуального права судження самі по собі не обов'язково є та взагалі можуть бути доказами. Під час реалізації доказування, сторони формують власні позиції судженнями, які однак, без належного підтвердження процесуальними доказами, не завжди сприйматимуться судом (існують винятки – наприклад у разі визнання обома сторонами спору певних обставин чи фактів, що в деяких випадках нівелює обов'язок доказування – застосування доказів).

Тому процесуальні докази є фундаментальним елементом сучасного алгоритму судового вирішення спорів та діяльності судової системи взагалі. Сторони у справах долучають докази для підтвердження власних позицій та індикації правдивості своїх пояснень\тверджень – демонстрації того, що їхні вимоги не ґрунтуються на припущеннях чи омані; в той час, як судді синтезують на підставі наявних доказів юридичні проєкції спірних ситуацій – встановлюють обставини справи враховуючи позиції сторін для винесення

подальших висновків щодо застосування тих чи інших норм права та вирішення спірної ситуації.

Уявімо гіпотетичну ситуацію, в межах якої інститут доказів було б повністю вилучено з судової системи – закономірним наслідком отримуємо повний колапс судочинства – сторони намагаються переконати суд в правильності їх позиції використовуючи лише власні пояснення, побудовані на суб'єктивному уявленні про ситуацію (що частіше за все є полярними щодо одне одного), а суд не в змозі перевірити правдивість отриманих позицій та змушений або самотужки вдаватись до перевірки внесених сторонами даних, або ж робити висновки на підставі потенційних припущень\оманливих та суперечливих тверджень.

Отже, докази відіграють важливу роль в судочинстві як явищі людського соціуму, без них неможлива діяльність судової системи як при вирішенні спорів, так і розгляді категорій справ, що не передбачають змагальності сторін (наприклад, справ наказного чи окремого провадження в цивільному судочинстві, що не містять традиційного спору, що, втім, не звільняє сторони від застосування доказів для підтвердження своїх позицій).

Цікавим в уявленні про процесуальний доказ є те, що всі дані, що можуть ставати доказами, існують цілком самостійно, мають власні функціонал, властивості та цінність поза своїм доказовим потенціалом. Будь-які самобутні дані, обставини або ж факти можуть ставати доказами в тих чи інших ситуаціях за умови їх застосування у відповідному контексті.

Чинне визначення доказів в цивільному процесуальному законодавстві передбачене в ч.1 ст.76 Цивільного Процесуального кодексу України [2] (надалі – ЦПК України): доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Тобто доказами в цивільному судочинстві є інформація, що дозволяє встановити ті чи інші факти та обставини правової ситуації, що фігурує в справі. Враховуючи нескінченну варіативність

потенційних правових ситуацій між різними фізичними та юридичними особами, а також їхніх обставин та фактів, поняття процесуальних доказів вимушене бути і загалом є доволі широким.

Тим не менше, докази в цивільному судочинстві характеризуються не лише інформаційним змістом, але також його сукупністю з процесуальною формою вираження доказів - єдністю інформації, що має значення для правильного вирішення справи з фактичним носієм цієї інформації – засобом доказування, що безпосередньо подається до суду [3, с.248]. Тобто інформаційна складова є основою доказу, тою його частиною, що першочергово має значення для встановлення обставин справи чи підтвердження позицій її сторін. Однак для повноцінного виконання поставлених перед інформаційною складовою – тими самими даними, обставинами та фактами, що є самобутніми частинами матеріального світу, про які згадувалось раніше – завдань та функцій, а також набуття повноцінного статусу доказу в межах провадження, цей інформаційний зміст мусить набути процесуальної форми – контексту в справі -, лише після чого можливе її, інформації, повноцінне дослідження та оцінювання судом. Звісно, в ч.2 ст.76 ЦПК України ці процесуальні форми регламентовано у вигляді загальних дозволених засобів доказування, однак наявне в законі визначення доказів чітко розмежовує засоби доказування з інформаційною складовою.

Це розмежування та необхідність синтезу обох складових для отримання повноцінного процесуального доказу не є очевидним з визначення в ч.1 ст.76 ЦПК України, однак постає з ч.2 ст.76 ЦПК України, що регламентує визначені засоби доказування. Попри необмеженість потенційного інформаційного змісту доказів за одночасного обмеження їхнього процесуального вираження, постає, що ані інформація без процесуального вираження у вигляді засобу доказування, ані саме процесуальне вираження, що не містить релевантної для вирішення справи інформації, не будуть доказами в розумінні положень ст.76 ЦПК України та не зможуть досягнути головної мети доказу – підтвердити позицію або твердження сторони у справі.

Враховуючи це, видається доцільним є визначення доказу, висунуте в межах попереднього дослідження - доказом є певна інформації, що втілена в передбаченій процесуальним законом формі – засобі доказування. Інформаційний зміст втілюється в певних обставинах та фактах, в той час, як засіб доказування контекстуально долучає зміст до судового розгляду. Перелік потенційного інформаційного змісту доказів є необмеженим - ст.76 ЦПК України не встановлює жодних обмежень інформації, що може використовуватись як доказ, однак ситуація є зворотною для форми їх вираження: ч.2 ст.76 ЦПК України передбачає вираження інформаційного змісту доказів винятково у письмовій, речовій або електронній формі, а також у вигляді висновків експертів та показань свідків.

Внаслідок необмеженості інформаційної складової створюється можливість для застосування доказів в широкому спектрі правових ситуацій для охоплення будь-яких обставин, позицій, тверджень, вимог тощо учасників справи. Одночасно з тим, визначений перелік засобів доказування впорядковує нескінченність інформаційного змісту, дозволяючи систематичний розгляд доказів в судових провадженнях.

Такий баланс забезпечує реалізацію правових принципів змагальності сторін та диспозитивності, які, відповідно до положень п.4 та п.5 ч.3 ст.2 ЦПК України, є одними зі складових підґрунтя, на основі якого базується втілене в ч.1 ст.2 ЦПК України завдання цивільного судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Принцип диспозитивності, охарактеризований в ч.1 ст.13 ЦПК України, передбачає проведення розгляду справи судом відповідно до чинного законодавства, в межах заявлених сторонами вимог та на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом; а принцип змагальності сторін, відповідно до ч.3 ст.12 ЦПК України, встановлює обов'язок сторін з

доведення обставин, що мають значення для справи і на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень. Тобто докази мають значення для цивільного процесу в якості певного обмежувального фактора для суду – визначають спектр обставин і фактів, якими керується суд під час вирішення правового спору, а також як гарантії істинності тверджень сторін спору – для уникнення зловживань безпідставними чи неправдивими вимогами, звинуваченнями чи іншими твердженнями в межах ситуації.

Крім необмеженості допустимого інформаційного змісту доказів в ст.76 ЦПК України цікавою вбачається також умова стосовно встановлення обставин справи судом на їх підставі. Цій умові корелює також п.1 та п.2 ч.1 ст.264 ЦПК України, що встановлюють обов’язковими до вирішення судом під час ухвалення рішення суду питання щодо: наявності обставин, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, наявності фактичних даних, які мають значення для вирішення справи, а також щодо підтвердження цих обставин та фактів відповідними доказами. Цікавою ця умова є зважаючи на момент набуття «будь-якими даними» статусу доказу – з миті застосування учасником справи за допомогою засобу доказування, а не з моменту застосування судом для встановлення обставин. Тобто суд не може приймати рішення стосовно того, чи є якісь дані доказами або ж ні, оскільки це вирішують сторони справи особисто безпосереднім їх застосуванням.

1.2. Природа засобів доказування у цивільному судочинстві

ЦПК України не містить чіткого визначення, навіть в межах ч.2 ст.76 ЦПК України, що регламентує їх допустимий перелік. Однак попри це поняття «засіб доказування» активно використовується в кодексі, наприклад в ч.2 ст.78 та ч.1 й 4 ст.116 ЦПК України. Доволі часто поняття засобу доказування на практиці ототожнюють з поняттям доказів у справі, хоч, як зазначалось в попередньому розділі, ЦПК України не ототожнює і навіть розмежовує ці два поняття. Доказом є інформація щодо предмета доведення, в той час, як засіб доказування – формою її вираження. Однак, як вказувалось

раніше, в теорії цивільного процесу панує погляд про окремість інформаційного змісту – даних про обставини та факти справи - та засобу доказування, що набувають статусу доказу лише об'єднавшись під час долучення до провадження.

Належними засобами доказування, відповідно до ч.2 ст.76 ЦПК України, є письмові, речові та електронні докази, показання свідків та висновки експертів. Засоби доказування є формою втілення доказів в межах судового розгляду справи, а «цивільна процесуальна форма передбачає не лише перелік визначених законом засобів доказування, їх зовнішніх форм, а й порядок їх збирання, залучення у процес, дослідження» [4, с.117]. В межах ЦПК України це реалізовано впровадженням відповідних норм щодо тих чи інших засобів доказування як в загальних, так і в спеціалізованих параграфах Глави 5 ЦПК України.

Перелік дозволених законом засобів доказування є імперативно визначеним – доказ, що не відповідає одній з регламентованих форм або ж порушує регламентовані вимоги до них чи процедуру їх отримання, фіксації чи донесення до суду, котрі передбачені у відповідному параграфі Глави 5 ЦПК України стосовно кожного із засобів доказування, передбачених ч.2 ст.76 ЦПК України, не беруться судом до уваги під час оцінки та, як результат, не застосовуються при вирішенні справи. Це чітко простежується з Ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 листопада 2015 року у цивільній справі № 6-29976ск15 [5], де суд прокоментував застосування позивачем прямих свідчень осіб про відомі їм обставини щодо місця перебування позивача у формі заяв. Суд зазначив, що пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, які отримані не за процедурою допиту свідків не можуть використовуватись як засіб доказування. З цього прикладу вбачаємо, що застосування засобу доказування, що не є регламентований процесуальним законом; або який відповідає формі, однак порушує регламентовані вимоги, процедуру отримання тощо щодо цього засобу доказування; або який є

сумішню декількох вказаних ЦПК України засобів доказування – як у використаній для прикладу справі, де позивач намагається використати показання свідків, однак оформлює й долучає до справи їх у вигляді письмового доказу (заяв) – призводить до їхнього ігнорування судом під час встановлення обставин справи та ухвалення рішення шляхом визнання їх недопустимими.

Отже, перелік регламентованих засобів доказування є визначеним та обмеженим. З однієї сторони таке визначення допомагає впорядкувати безмежність інформаційного змісту доказів, однак з іншої унеможлиблює застосування нестандартних засобів доказування, зводячи дозволений перелік лише до декількох варіантів. Деякі науковці вбачають в цьому проблему, зважаючи на те, що «...розвиток науки і техніки давно зумовив необхідність його розширення за рахунок новітніх засобів доказування. У теорії цивільного процесу необхідно постійно здійснювати перегляд новітніх доказів, що застосовуватимуться в судовій практиці щодо їх віднесення до засобів доказування, а останніх – щодо допустимості...» [3, с.250].

Впровадження новітніх засобів доказування зазвичай корелює відповідним потребам суспільства. Що є логічно, зважаючи на те, що за відсутності поширення тої чи іншої форми реалізації інформації в соціумі, а також за відсутності правовідносин, що були б пов'язані з такою новою формою, навіть за наявної регламентації в процесуальному законі, такі форми не знаходили б загального вжитку в судочинстві.

Зовсім іншою є ситуація, коли певна форма втілення інформації існує на практиці, має значну кількість пов'язаних правовідносин, що спричиняє її видове різноманіття та специфіку створення, поширення, зберігання тощо, але не є регламентованою процесуальним законом як окремий засіб доказування. За умови значного поширення в суспільстві це призводить до того, що така форма реалізації інформації починає в багатьох випадках містити інформацію, що може бути важливою для вирішення судових справ – а це в свою чергу провокує застосування учасниками справи такої форми

втілення інформації як доказів. Бажання долучити до справи таку інформацію, та небажання визнання її такою, що не є допустимою в процесуальному контексті, призводить до спроб прив'язки такої новітньої форми інформації до вже наявних видів засобів доказування.

І на цьому етапі можливі 2 версії реакції законодавця. Розширити поняття чинних засобів доказування для покриття новітньої форми інформації, або ж виокремлення цієї новели як окремих засіб доказування. Додатково, перший варіант може бути перехідним етапом до другого – все залежить від ступеню застосування нової форми інформації, поширення відповідних правовідносин, імплементації її в вже наявні більш традиційні види правовідносин, технічного прогресу тощо.

В контексті електронних доказів, про які надалі піде мова, було реалізовано обидва варіанти. І наразі вони є найновішим видом засобів доказування, навколо якого вже формуються академічні підходи, а також судова практика.

* * *

Таким чином, доказом в цивільному судочинстві є дані про обставини чи факти справи, на підставі та в межах яких суд вирішує справу. Вони відіграють критичну роль при вирішенні судових справ – будучи фундаментальними для чинної системи судочинства. Для маніфестації в судовому провадженні, інформаційний зміст доказів мусить бути втіленим у відповідній регламентованій процесуальним законодавством формі – засобі доказування. Незважаючи на те, що інформаційний зміст доказів є безмежним, не є (та не може бути) вичерпним з перспективи процесуального закону, перелік дозволених засобів доказування навпаки, є (та мусить бути) визначеним. На нашу думку, це допомагає впорядкувати роботу суду та внести визначеність в структуру доведення та розгляду справи.

Інформація, важлива для вирішення справи, набуває статусу доказу з моменту застосування учасником справи та долучення до провадження. Статус доказу є невід'ємним та не може бути змінений судом чи учасником справи після подання доказу до суду.

Засобом доказування є регламентована процесуальним законодавством форма втілення доказу. На противагу безмежності інформаційного змісту доказів, перелік дозволених до застосування засобів доказування є визначеним. Допустимими засобами доказування є письмові, речові, електронні докази, показання свідків та висновки експертів. Всі вони є критичною складовою судового доказування зважаючи на обов'язок сторін довести обставини та факти, на які вони посиляються, а також на те, що жоден доказ не має для суду наперед встановленої сили.

Попри обмеженість переліку засобів доказування, варіативність допустимих доказів є достатньо значною. У випадках появи та поширення новітніх форм фіксації інформації, що є релевантною для вирішення справ, відбуваються процеси розширення чинних видів засобів доказування або ж повноцінна їх імплементація в правову систему як окремих засобів доказування.

Розділ II Електронні докази в цивільному судочинстві – теоретичні засади

2.1 Поняття електронних доказів в цивільному судочинстві

В контексті поєднання інформаційного змісту та форми засобу доказування електронні докази є неймовірно цікавими та багатограними. З назви постає, що електронними доказами є процесуальні докази, виражені в цифровому\електронному вигляді.

Електронні докази було визначено та додано до переліку засобів доказування, регламентованих ч.2 ст.76 ЦПК України, в редакції ЦПК України від 15.12.2017 [6, с.371] [7, с.300], що робить їх відносно нещодавнім нововведенням до цивільного процесуального права України (у порівнянні з рештою засобів доказування). Попри це, фактичне застосування електронних доказів в цивільному судочинстві відбувається вже тривалий час – втім, до офіційного закріплення та регламентації як засобу доказування електронні докази, долучені до проваджень учасниками справ, класифікували як письмові та речові докази, без відповідного поділу [8, с.215].

Чинна редакція ч.1 ст. 100 ЦПК України визначає електронні докази як інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи. Це визначення є частково тавтологічним, оскільки зосереджується на «інформації», що містить «дані». І хоч ці поняття є різними, попри тісний взаємозв'язок, в контексті електронних доказів надане визначення можливо виразити як «інформація в цифровій (електронній) формі, що вказує на обставини справи».

Загалом перелік електронних доказів не є обмеженим, але ч.1 ст.100 ЦПК України надає орієнтовний перелік форм електронних доказів, до якого належать: електронні документи (зокрема, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи), веб-сайти, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. При цьому не є обмеженим також і спосіб зберігання

даних, що становлять електронні докази, але ч.1 ст.100 ЦПК України так само надає орієнтовний перелік способів зберігання, до якого входять: портативні носії (карти пам'яті, мобільні телефони), сервери, системи резервного копіювання, інші місця збереження даних в електронній формі (зокрема, мережа Інтернет).

Надане ЦПК України визначення електронних доказів є доволі широким та узагальненим [6, с.372] [8, с.215]. Втім, на нашу думку, така узагальненість є позитивним явищем, оскільки широке охоплення дозволяє потенційне застосування більшої кількості видів електронних доказів. Такий підхід ставить питання стосовно недотримання юридичної визначеності під час їх формування, однак така імплементація електронних доказів пояснюється неспинним технологічним розвитком, та регулярною появою нових видів електронних доказів та їх способів зберігання, у зв'язку з чим більш предметне та чітке визначення електронних доказів становило б обмежувачий фактор для їх розвитку як правового поняття [6, с.372].

Однозначного підходу до сприйняття та визначення електронних доказів в науковому середовищі немає. Варто зазначити, що до регламентації електронних доказів як самобутнього засобу доказування, визначення поняття електронних, синтезовані науковцями, не сильно відрізнялось від сучасного чинного визначення в ЦПК України. Визначення того часу так само зосереджувались на електронній формі інформації, що релевантна для справи – «відомості про обставини, які підлягають встановленню в справі, у формі, придатній для зберігання й передачі з використанням електронних засобів зв'язку» [9, с.60]; «електронними доказами є обставини про факти, що мають значення для справи, виконані у формі цифрового, звукового та відеозапису» [10, с.128]. Втім, сучасне та чинне визначення з ЦПК України наразі не зустрічає поширеної та загальноприйнятої критики стосовно змісту та природи електронних доказів – те, що електронними доказами є інформація, що має значення для справи, виражена в електронному форматі зазвичай не ставиться під сумнів [6, с.372] [7, с.301] [8, с.215] [11, с.142].

Однак, існують відмінності в підходах до тлумачення ширини покриття наданого кодексом визначення електронних доказів, а саме - стосовно форм вираження електронних доказів та їхніх носіїв. Загалом можливо виділити ширше та вужче тлумачення ч.1 ст.100 ЦПК України.

Так, позиція широкого тлумачення вбачає наданий ч.1 ст.100 ЦПК України перелік форм вираження електронних доказів та їх носіїв невичерпним [6, с.372] [12, с.260]. З чим важко не погодитись, зважаючи на пряму вказівку в статті на можливе існування інших даних в електронній формі та інших місць збереження даних в електронній формі, окрім визначеного статтею переліку. «Головною метою цього переліку, напевно, є орієнтування суб'єктів судового процесу щодо того, які фактичні дані в електронній (цифровій) формі можуть бути визнані електронними доказами в суді та де їх слід шукати [13, с.19].

Попри це, існує також позиція, що чинне визначення електронних доказів є цілком завершеним незважаючи на свою ширину, а перелік форм електронних доказів та їхніх носіїв - вичерпним [8, с.215]. Вичерпність згаданих переліків пояснюється значною кількістю наведених в ч.1 ст.100 ЦПК України форм та носіїв електронних доказів [8, с.215].

На нашу думку, ширше тлумачення є раціональнішим, оскільки невизначені переліки із зазначеними прикладами форм та носіїв електронних доказів цілком узгоджуються з не комплексним та узагальненим визначенням електронних доказів. Натомість, вужче тлумачення видається некоректним, оскільки воно суперечить положенням ч.1 ст.100 ЦПК України, нівелює переваги узагальненого визначення електронних доказів та створює правовий парадокс в межах правової норми – вичерпний невичерпний перелік форм та носіїв електронних доказів.

2.2 Місце електронних доказів в системі засобів доказування в цивільному судочинстві

Електронні докази є унікальним та широким за значенням та змістом поняття. Як було зазначено раніше, до офіційної регламентації в якості засобу доказування, багато доказів, що за чинним цивільним процесуальним законодавством є електронними, відповідно до положень ЦПК України в редакціях до 15.12.2017, регламентувались в якості речових та письмових, очевидно, що і судами такі докази досліджувались як письмові чи речові. Через тривалу судову практику і лише відносно нещодавні нововведення, на цей день існує проблема розмиття меж між письмовими, речовими та електронними доказами. При цьому загальність та широта визначення електронних доказів в ч.1 ст.100 ЦПК України також не допомагає чіткому розмежуванню.

Головною особливістю електронних доказів є, очевидно, цифрова форма даних. В процесуальному контексті це виражається в додатковому елементі структури доказу – носії цифрових даних.

Як було встановлено в попередніх підрозділах, доказ складається з поєднання релевантної для справи інформації та процесуальної форми засобу доказування. Однак, після тлумачення визначення електронних доказів з ч.1 ст.100 ЦПК України, можна зробити висновок, що засобом доказування в контексті електронних доказів є цифрові дані самі по собі. Це призводить до цікавих результатів, як от потенційна неможливість створення копій в звичному розумінні - «З огляду на те, що електронними доказами є лише інформація, виникає запитання, чи можна взагалі зробити копію з нематеріального об'єкта?» [14, с.100-101].

Підтвердженням тому, що електронним доказом є сама інформація є також те, що саме визначення електронних доказів не містить імперативної прив'язки до носія цифрових даних. Як було зазначено раніше, ч.1 ст.100 ЦПК України містить лише орієнтовний невичерпний перелік носіїв, при цьому вказуючи лише на можливість збереження на них електронних доказів. При цьому під носієм електронних доказів розуміється «місце збереження даних», що включає в себе не лише матеріальні носії, як от пристрої з

функцією збереження інформації в цифровій формі, але й нематеріальні місця, зокрема, усю мережу Інтернет загалом.

Однак, в більшості випадків цифрові дані не можуть існувати без носія чи місця зберігання. Тому, попри те, що цифрові дані самі по собі вже формують процесуальний доказ в розумінні ч.1 та 2 ст.76 та ч.1 ст.100 ЦПК України, для можливості долучення цих доказів до справи та подальшого їхнього розгляду судом, електронні докази мають бути на певному носії (місці збереження). «Цифрові дані, що становлять зміст поняття електронних доказів, з об'єктивних причин непридатні для сприйняття людиною без перетворення за допомогою електронно-обчислювальної техніки (наприклад, комп'ютера)» [15, с.13].

Цей додатковий елемент, що уможливорює процесуальну реалізацію електронних доказів, є їхньою критичною відмінністю як засобу доказування від письмових та речових доказів, оскільки ці засоби не передбачають додаткових умов процесуальної реалізації, окрім вираження релевантної для справи інформації у формі відповідного засобу доказування – як документа чи матеріального об'єкта.

Носій як складова електронних доказів також зумовлює значну кількість їхніх особливостей, корелюючи їх цифровій формі. «Проаналізувавши законодавчі приписи, можна виділити наступні основні ознаки електронних доказів: - існування у нематеріальному вигляді; - необхідність застосування певних технічних засобів для їх застосування в суді; - можливість перенесення чи копіювання на різні технічні пристрої без втрати їх сутності» [11, с.142]. Ю.С. Павлова визначає серед ознак електронних доказів: відсутність матеріальної форми, необхідність застосування програмних та технічних засобів для ознайомлення та дослідження, наявність носія інформації, специфічність процесу створення та зберігання інформації (що забезпечує можливість заміни носія без втрати змісту, а також забезпечує можливість внесення змін до змісту без залишення слідів на носієві), відсутність копій електронних доказів [16, с.106-107].

Але одночасно з цим, носії якраз і є тим проблемним аспектом електронних доказів, що зумовлює термінологічний хаос та розмиття меж між згаданими засобами доказування. Доволі часто носії самі по собі можуть сприйматись як докази (особливо це стосується матеріальних носіїв електронних доказів), що є залишковою практикою з часів до регламентації електронних доказів як засобів доказування.

Суміжною проблемою та особливістю електронних доказів виступає тематика копій електронних доказів. «Електронні докази характеризуються відсутністю традиційного існування оригіналів та копій доказів, які властиві для матеріалів цивільних справ» [16, с.107]. Легкість створення копій, їхня майже абсолютна ідентичність до оригіналів та залежність від носія створюють особливу ситуацію, вирішення якій формується цивільним процесуальним правом та судовою практикою. Існує припущення, що поняття «копії» та «оригіналу» в звичному розумінні взагалі неможливо застосувати до електронних доказів – «Зважаючи на те, що відомості доказового характеру не можуть існувати окремо від матерії, використання терміна «копія» стосовно електронних доказів видається некоректним. Тоді чи доречно вживати термін «оригінал» до об'єкта, копію якого зробити неможливо?» [14, с.100-101]. Втім, з процесуальної та технічної перспектив, їх все ж доцільно застосовувати, зважаючи на потребу їх адаптації для використання в судових провадженнях.

Часто науковцями підіймається питання розмежування понять «паперова копія електронного доказу» та «електронна копія письмового доказу» [17, с.92]. В контексті таких електронних доказів, як, скажімо, електронні документи, таке розмежування набуває неабиякої актуальності – попри очевидні відмінності, значна схожість може призводити до помилкового сприйняття, наприклад, копії електронного документа на паперовому носії як письмового доказу чи навпаки, електронних копій правочинів у письмовій формі як електронних доказів. Їх розмежування є критично важливим – для уникнення сприйняття судом та учасниками

справи помилкових статусів цих доказів, що може мати за результат застосування відповідних помилкових норм процесуального права.

Тим не менше, ця ситуація є вирішеною станом на сьогодні. Можливість виникнення плутанини неможливо нівелювати на 100%, враховуючи такі обставини як людський фактор та потенційну необізнаність учасників справи про відмінності між згаданими доказами. Однак, процесуальним законодавством та судовою практикою закладено ефективну базу для мінімізації ототожнення електронних копій письмових доказів та паперових копій електронних доказів.

Так, чітке розмежування надане у відповідних положеннях ЦПК України, що стосуються письмових та електронних доказів. Ч.3 ст.95 ЦПК України регламентує можливість учасників справи додавати письмові докази у вигляді електронних копій, засвідчуючи їх кваліфікованим електронним підписом. Такі електронні копії письмового доказу при цьому імперативно встановлені як такі, що не є електронними доказами. Цим приписам кореспондує ч.3 ст.100 ЦПК України, що передбачає право учасників подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. При цьому паперові копії електронного доказу імперативно встановлені як такі, що не є письмовими доказами.

Крім прямого імперативного розмежування, важливу роль також відіграє використана термінологія. Так, ЦПК України при розмежуванні керується відмінними термінами - «електронна копія письмового доказу» та «паперова копія електронного доказу», що видається раціональним, зважаючи на прив'язку електронних доказів безпосередньо до паперового носія – без реалізації в письмовій формі. Такий підхід, хоч і опосередковано, допомагає реалізації розмежування цих понять на практиці та зменшенню потенційного впливу людського фактору.

Додатково, розмежуванню сприяє також і судова практика. Так, Верховний суд України у Постанові від 29 січня 2021 року у справі № 922/51/20 [18], вирішуючи питання стосовно допустимості подачі

електронного доказу у вигляді копії на електронному носії, зробив висновок про розмежування електронних копій письмових доказів та паперових копій електронних доказів. Суд відмітив право учасників справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису, а також той факт, що такі електронні копії не є електронними доказами. На цій підставі суд дійшов висновку, «що учасник справи на обґрунтування своїх вимог і заперечень має право подати суду електронний доказ в таких формах: 1) оригінал; 2) електронна копія, засвідчена електронним цифровим підписом; 3) паперова копія, посвідчена в порядку, передбаченому законом» [18], а паперова копія електронного доказу не є письмовим доказом, однак однією з можливих форм, у якій учасники справи можуть здійснювати подачу електронних доказів.

Продовжуючи тематику копій електронних доказів, варто також відмітити проблему розмежування та застосування оригіналів та копій (незалежно від носія) електронних доказів. Ця проблема є вкрай важливою через положення ч.5 ст.100 ЦПК України.

Ця норма є контрверсійною, оскільки з однієї сторони, вона має за мету нівелізацію електронних доказів із сумнівною достовірністю, однак з іншої сторони, особливо в контексті певних видів електронних доказів, що не мають значної регламентації в законодавстві, вона може бути використана для нівелізації критично-важливих для вирішення справи доказів. Тим не менш, за умови дотримання положень ЦПК України, та висновків судової практики, можливо уникнути негативних наслідків застосування цих норм – аспект потенційної «втрати» важливих для справи даних у вигляді визнання недопустимими помилково засвідчених і поданих доказів при цьому є наслідком реалізації принципу змагальності сторін у спорі, і у разі дійсного порушення приписів процесуального закону є цілком доречними та логічними. Щоправда, зворотна ситуація – коли зловживання вказівкою учасниками справи на порушення процесуального права відбувається не

внаслідок реалізації змагальності, але через деяку недосконалість чинного ЦПК України, постає в контексті підтвердження достовірності та оригіналів електронних доказів, але ця тема буде піднята в наступному розділі дослідження.

2.3 Класифікації електронних доказів в цивільному судочинстві

Тема класифікації електронних доказів є ще підступнішою за тематику узагальненої класифікації всіх доказів в цивільному судочинстві. Безмежність інформаційного змісту всіх доказів, як і нескінченна варіативність обставин та фактів різних правових ситуацій, що можуть фігурувати в судових розглядах, самі по собі унеможливають досконалу систематизацію доказів в цілому. В контексті електронних доказів, ця проблема не зникає, однак доповнюється ще й швидкою динамікою розвитку та видозмін цифрової форми даних та їх носіїв.

Через це, а також через широке та загальне визначення в ЦПК України уніфікована та абсолютно завершена класифікація електронних доказів не видається можливою. Технічний прогрес, поява нових форм цифрових даних та носіїв з одночасним виходом застарілих видів даних та носіїв з ужитку також не сприяють їх потенційному впорядкуванню – «Складність класифікації обумовлена не тільки широким розмаїттям електронних доказів, але й динамікою їх розвитку, в результаті чого ті чи інші електронні докази перестають існувати, а зроблені на їх основі класифікації перестають бути актуальними» [15, с.32].

Втім, попри постійні зміни та динаміку, класифікація електронних доказів не втрачає актуальності – класифікація загалом сприяє кращому розумінню сутності певного явища, і в контексті електронних доказів, через відносну новизну електронних доказів для судочинства, а також через повсякчасну необхідність володіння спеціальними технічними (які часом є нішевіми та не загальноновживаними) знаннями для повноцінного сприйняття

та розуміння деяких видів електронних доказів, поліпшення розуміння є позитивним явищем. «Класифікація доказів має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже дозволяє правильно здійснити процес їх збирання, дослідження та оцінки, а також визначити їх місце в системі доказів по конкретній справі» [19, с.163].

Враховуючи вищезазначене, в правничій теорії під час здійснення класифікації електронних доказів переважно керуються розподілом за їхніми характеристиками та сутнісними ознаками – і буде некоректно зазначити, що часткова класифікація електронних доказів за вибірковими ознаками чи їх сукупностями є неможливою.

Такий підхід є цінним, зважаючи на детальний аналіз ознак доказів, вибудовуванні чітких меж між ними, а також синтез теоретичних механізмів дослідження тих чи інших доказів на предмет наявності важливих для судового провадження характеристик. Останнє зрештою стає в нагоді на практиці – в межах правових спорів – як для сторін справи, для підбору та коректного застосування лише відповідних за всіма ознаками доказів, так і для суддів, для безпосереднього розгляду та аналізу наданих сторонами доказів в контексті їхніх характеристик.

Так само некоректним буде твердження про відсутність успішних спроб до класифікації електронних доказів в науковому середовищі. Так, до впровадження електронних доказів як засобу доказування в 2017 році доволі типовим був розподіл електронних доказів на три основні видові категорії – файли (зокрема, звукозаписи, відео, графічні зображення), електронні документи та інформаційні повідомлення (або інші дані в електронній формі) [20, с. 128]. Після регламентації електронних доказів як засобів доказування, року акцент класифікацій змістився з форм вираження (чи просто розподілу на види) на більш вузькі та спеціалізовані поділи. Втім, цікавим є те, що серед науковців панує самокритичне ставлення до таких класифікацій – «Примітно, що більшість класифікацій електронних доказів не відповідає вимогам теорії цивільного процесу, адже такі класифікації є умовними, не в

повній мірі відповідають законам логіки, а їх існування має обмежене практичне значення» [15, с.32]; «Варто зазначити, що вищевказані підходи часто порушують деякі фундаментальні правила логіки. Зокрема, вимогу дотримання єдиної підстави поділу понять на види чи вимогу тотожності, за якою сумарний обсяг змісту видових понять має збігатися з обсягом змісту родового поняття» [13, с.19]. Зважаючи на це, наразі існує потреба в логічній та структуризованій класифікації електронних доказів – її реалізація значним чином сприяла б поширенню розуміння явища електронних серед потенційних учасників цивільних проваджень.

Попри це, класифікації, що містять ті чи інші вади, все ж варті уваги. Враховуючи критичне та прискіпливе сприйняття науковцями, спекуляції щодо класифікацій дозволяють зрештою визначити найбільш раціональні підходи та хоч якось упорядкувати сутність швидкозмінного явища електронних доказів. На їх основі також можливо синтезувати більш коректні та логічніші класифікації. З огляду на це, класифікації електронних доказів можна виокремити у 2 глобальні групи: групу загальних класифікацій, що є актуальними для всіх видів доказів, зокрема, і електронних; та спеціалізовану групу класифікацій, що є вузькою та має актуальність винятково для електронних доказів.

2.2.1. Група загальних класифікацій

До цієї групи класифікацій належать так звані «класичні» видові поділи – класифікації на підставі характеру зв'язку доказу з предметом доказування; на підставі процесу формування даних про факти; а також за джерелом походження доказів [21, с.185]. Такі класифікації не зосереджуються саме на електронних доказах, втім є актуальними і для них – як і для будь-якого виду засобів доказування.

Класифікація на підставі характеру зв'язку доказу із предметом доказування містить лише два види електронних доказів: прямі та непрямі. Прямі електронні докази мають безпосередній зв'язок із предметом

доказування та «дають можливість зробити однозначний висновок про наявність чи відсутність фактів, що підлягають доказуванню» [3, с.249]. Загалом одного прямого доказу є цілком достатньо для встановлення певного факту чи обставини судом. Наприклад, електронний договір купівлі-продажу, підписаний цифровими підписами покупця та продавця, безпосередньо вказує на наявність правовідносин купівлі-продажу між ними. Непрямі (або ж побічні) електронні докази - це електронні докази, що не мають безпосереднього зв'язку з предметом доказування, «проте вказують на побічні факти, які сукупно й у взаємозв'язку дають можливість зробити правильний висновок про обставини справи» [21, с.185]. Прикладом можуть слугувати фотографії ушкоджень житлового приміщення, надані орендодавцем як доказ порушення орендарем умов договору оренди житла в межах відповідних правовідносин – самих по собі фотографій замало для чіткого встановлення порушення умов договору та наявності причинно-наслідкового зв'язку між присутніми ушкодженнями та поведінкою\діями орендаря, але за наявності, наприклад, аудіозапису, на якому орендар визнає завдану шкоду, переписки у меседжері з подібним змістом або ж додаткової угоди в електронному форматі до основного договору оренди житла, в якій присутнє зобов'язання відшкодування орендарем будь-якої шкоди, що була задіяна майну орендодавця протягом дії договору оренди тощо; така сукупність електронних доказів призводить до встановлення відповідних обставин чи фактів. На відміну від прямих електронних доказів, побічні електронні докази не дають суду змогу чітко встановити певну обставину чи факт лише на підставі єдиного електронного доказу, тож суд вимушений оцінювати всю сукупність наданих доказів для встановлення факту чи обставини. Крім того, побічні електронні докази «характеризуються численністю зв'язків з фактами, що підлягають доведенню, тому в процесі пізнання дають зробити кілька вірогідних висновків про них» [3, с.249], що зумовлює більш прискіпливу оцінку таких доказів судом.

Іншою класифікацією є розмежування електронних доказів за процесом формування даних про предмет доказування. Сюди належать первісні та похідні докази. Первісні докази – це електронні докази-оригінали, чий інформаційний зміст походить з першоджерела. Вони зазвичай є унікальними або ж існують в обмеженій кількості екземплярів. Похідні ж докази не мають прямого зв'язку з першоджерелами, однак є копіями первісних електронних доказів. В контексті саме електронних доказів, як зазначалось раніше, проведення межі між оригіналом та копією є доволі складно, зважаючи на майже абсолютну ідентичність, а також на легкість копіювання та розповсюдження копій. Тому ця класифікація має більший сенс з перспективи розподілу електронних доказів на оригінальні – первісні – та паперові копії, що регламентовані ч.3 ст.100 ЦПК України – похідні. Прикладом первісного електронного доказу в згаданому контексті слугуватиме листування між певними особами в месенджері чи через СМС-повідомлення, зміст якого може вказувати на значний спектр обставин та фактів (від наявності правовідносин та виконання ініціації відмовлення від виконання певних зобов'язань до вчинення юридично важливих дій чи наявності ведення спільного побуту між особами тощо). Похідним до згаданого доказу буде це ж листування, роздруковане на паперовому носії та посвідчене у порядку, передбаченому законом.

Ще однією класифікацією міг би бути поділ електронних доказів за джерелами походження. Однак, електронні докази цілком потрапляють лише в одну з категорій, що використовуються цією класифікацією – вони є речовими.

Оригінально, класифікація за джерелами походження містить 3 групи доказів: особисті, речові та змішані. Особисті докази походять від осіб, що особисто доносять до суду інформаційний зміст щодо обставин та фактів – цей вид втілює в собі такий засіб доказування як показання свідків. Змішані докази – це докази, що походять одночасно від особи та матеріального світу. Змішаними доказами вважають висновки експертів, «оскільки, спочатку

експерт вивчає докази, надані в його розпорядження , перетворює отримані з цього джерела докази і самостійно стає джерелом нового доказу – висновку експерта» [3, с.249]. Враховуючи відсутність зв'язку з особою, електронні докази не можуть потрапляти в ці категорії.

Тим не менше, електронні докази потрапляють в категорію речових доказів, як би парадоксально ця теза не виглядала. Речові докази в контексті цієї класифікації – це об'єкти матеріального світу, що містять інформаційний зміст доказу. Відмінність з речовими доказами, що втілені в п.1 ч.2 ст.76 ЦПК України як засіб доказування полягає в тому, що в межах цієї класифікації «речовий» акцентує саме існування об'єктів-доказів в матеріальному світі, в той час, як в межах засобу доказування «речовий» зосереджується безпосередньо на категорії цього об'єкта як предмета, що відмінний від документів-письмових доказів та електронних доказів. Електронні докази є речовими в контексті цієї класифікації, зважаючи на існування матеріального носія, без якого процесуальна реалізація цих доказів не є можливою.

Однак варто зазначити, що ця класифікація не враховує можливість існування доказів, що не є ані речовими, ані особистими. Через це поза категоризацією залишаються електронні докази, що не мають матеріального носія – докази, що походять з мережі Інтернет, наприклад. Ч.7 ст.85 ЦПК України передбачає можливість огляду судом за заявою учасника справи чи з власної ініціативи веб-сайту (сторінки), інших місця збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту. Такі докази є безперечно електронними за сутністю, однак нематеріальними, фактично, зважаючи на існування в мережі Інтернет, яка і буде їхнім носієм для процесуально реалізації в справі.

Можливо протиставити, що будь-яка інформація в мережі Інтернет все ж містить певний матеріальний носій – сервер, чи просто комп'ютер, що під'єднані до мережі -, тож навіть такі докази є речовими в певному сенсі. Однак сам Інтернет згаданою ч.7 ст.85 ЦПК України вже визнаний

місцезнаходженням таких електронних доказів для процесуальних потреб, тож в процесуальному контексті, їхнім носієм є безпосередньо мережа Інтернет. І якщо висновок експерта як засіб доказування є змішаним доказом – що походить від особи, але виражається в матеріальному предметі – через процесуальне вираження в формі письмового висновку експерта, то процесуальний статус саме мережі Інтернет як носія електронних доказів унеможлиблює апелювання до наявності матеріальних носіїв, що забезпечують його роботу та містять ті чи інші електронні докази.

І така ситуація призводить до нематеріальності цих електронних доказів в межах провадження і в межах класифікації. Очевидно, що ця традиційна класифікація потребує певного розширення – для імплементації здобутків технічного прогресу.

Додатково, в науковій літературі часом згадують про поділ доказів на підставі їх доказової сили, яку визначають як «... критерій здатності доказу підтримати правильний за законами логіки умовивід щодо існування певної обставини з певною вірогідністю» [22, с.95]. Однак таке твердження про потенційне розмежування електронних доказів на підставі їх доказової сили прямо суперечить положенню ч.2 ст.89 ЦПК України, що зазначає, що жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили. Тож такого роду класифікація ввижається не релевантною.

2.2.2. Група спеціалізованих класифікацій

До цієї групи класифікацій належать категоризації електронних доказів, що свідомо концентруються на визначених характеристиках цих засобів доказування. Чіткого і єдиного підходу до таких розподілів не існує. Але зосередження на окремих елементах електронних доказів дозволяє загалом уникнути проблематики нелогічності, спираючись на вузькі межі заданих параметрів і не змішуючи різні ознаки.

Перш за все, варто відмітити, що серед науковців існує певний консенсус з приводу того, що ЦПК України не містить офіційної класифікації

електронних доказів [12, с.260] [13, с.18-19] [15, с.35], а ч.1 ст.100 ЦПК України є лише орієнтовним переліком форм вираження електронних доказів та їхніх носіїв [15, с.35]. «Очевидно, що такий перелік не є класифікацією, оскільки охоплює не лише види даних, але й форми їх об'єктивації, види носіїв та джерела цифрової інформації» [13, с.18-19]. Зважаючи на це, застосування переліку, наданого ч.1 ст.100 ЦПК України для класифікації електронних доказів вбачається ірраціональним. «Відсутність у нормах чинного цивільного процесуального законодавства України конкретного критерію (критеріїв) класифікації електронних доказів породила появу різних підходів до такої класифікації в юридичній науці» [12, с.262].

Одна з найбільш ґрунтовних та широких класифікацій запропонована О.Гусевим в його дослідженні класифікацій електронних доказів. Він пропонує застосування розгалуженої сукупності класифікацій, що використовують такі критерії: 1) спосіб введення інформації в електронну обчислювальну машину (ЕОМ); 2) спосіб виведення цифрових даних; 3) тип та вид матеріального носія цифрових даних; 4) джерело одержання фактичних даних в електронній формі; 5) суб'єкт фіксації цифрових даних; та 6) спосіб подання до суду [13, с.19]. Ці класифікації є цікавими для аналізу та розгляду через комплексність та значну кількість запропонованих в якості основи для класифікацій ознак.

Класифікація на підставі критерію способу введення інформації в ЕОМ ґрунтується на специфіці методів створення даних у цифровій формі – не на підставі джерела походження даних, що фіксуються (щодо яких запропоновано окремий критерій класифікації), але на підставі засобів\способів фіксації даних з цих джерел в цифровій формі. Так, запропоновано поділ за способом введення до ЕОМ на текстові, зображувальні, звукові, об'ємнопросторові, нюхові та комбіновані електронні докази [13, с.19].

1. Текстові електронні докази – дані, що є релевантними для вирішення справи та введені в ЕОМ у вигляді тексту, тобто застосовуючи певні символи,

такі як літери, цифри чи інші знаки. Прикладом таких доказів слугують електронні документи, електронні повідомлення, листи тощо.

2. Зображувальні електронні докази - дані, що є релевантними для вирішення справи, відмінні від текстових та введені в ЕОМ шляхом створення чи відтворення певних графічних зображень. Прикладом таких доказів слугують фотографії, мапи, схеми, діаграми, креслення. Сюди ж можливо віднести відеозаписи, що не містять звукових супроводів, як сукупність значної кількості графічних зображень, що відтворюються в швидкій послідовності.

3. Звукові електронні докази - дані, що є релевантними для вирішення справи, що введені в ЕОМ через фіксацію тих чи інших звукових явищ. Прикладом таких доказів слугують записи мовлення, музичних композицій, звуко-шумових ефектів тощо.

4. Об'ємнопросторові електронні докази дані, що є релевантними для вирішення справи та введені в ЕОМ за допомогою створення (механічного чи автоматизованого) електронних моделей певних об'єктів – як таких, що існують в матеріальному світі, так і таких, що не існують. Прикладом таких доказів слугують просторові моделі будівель, віртуальні макети природних чи урбаністичних ландшафтів тощо.

5. Нюхові електронні докази - дані, що є релевантними для вирішення справи, що введені в ЕОМ використовуючи електронні пристрої, що здатні аналізувати хімічний склад повітря. Назва «хімічно-атмосферні електронні докази», на нашу думку, є більш влучною для цієї категорії, ніж «нюхові електронні докази» зважаючи на те, що такі дані зосереджені в першу чергу на хімічні склади, присутні в повітрі, а не на наявність тих чи інших ароматів\запахів.

6. Комбіновані електронні докази - дані, що є релевантними для вирішення справи та введені в ЕОМ з застосування декількох різних способів введення. Прикладом таких доказів слугують відеозаписи, що мають звуковий супровід – поєднання графічного та звукового способу введення,

або ж від скановане текстове повідомлення – що є поєднанням графічного та текстового способу введення.

Зазначений варіант класифікації видається в своїй сутності раціональним та логічним, оскільки надає чітке розмежування різноформатних цифрових даних. Втім, варто відмітити, що зазначені критерії відображають не способи введення певних даних до ЕОМ, як оригінально позиціонується, а методи створення таких даних взагалі. Попри те, що деякі з наведених критеріїв все ж можуть вводитись в ЕОМ напряду (наприклад текстові, графічні чи об'ємнопросторові - що можуть вноситись до ЕОМ людськими зусиллями), більшість з критеріїв передбачають створення даних шляхом застосування додаткових технічних засобів (зважаючи на неможливість ЕОМ самостійно фіксувати хімічні склади в повітрі, звукові чи світлові явища в зовнішньому середовищі тощо), з подальшим перенесенням цих даних до ЕОМ, що частіше за все реалізовано шляхом створення файлів відповідних видів та форматів. Зважаючи на це, назва «класифікація на підставі методу створення даних у цифровій формі» видається, на нашу думку, більш доцільною.

Наступною класифікацією постає поділ електронних доказів на підставі способу виведення цифрових даних. Ця класифікація зосереджена на сприйнятті даних в цифровій формі та їх доказового змісту органами чуття людини. Так, запропоновано поділ за способом виведення цифрових даних на візуальні, звукові, тактильні, нюхові, смакові та змішані електронні докази [13, с.19].

Однак, така класифікація видається раціональною та логічною лише частково. Так, візуальні, звукові та змішані електронні докази як критерії класифікації є цілком виправданим, оскільки вони прямо корелюють до найбільш поширених доступних способів дослідження доказів людиною. При цьому доцільність тактильних, нюхових та смакових категорій саме для електронних доказів наразі є сумнівною, зважаючи на відсутність на цей момент поширених в суспільстві технологій, здатних на переведення

цифрових даних в доступний для відповідного сприйняття стан. Сумнівним також є те, що тактильне, нюхове та смакове сприйняття може підтвердити позицію учасника справи чи вказувати на факти й обставини справи.

Це твердження знаходить підтвердження серед науковців: «...незважаючи на те, що сучасні технічні пристрої насправді здатні відтворювати інформацію різними способами, використовуючи такі сенсорні форми сприйняття людиною інформації, як нюхову або тактильну чи навіть смакову, все-таки виникнення необхідності їх застосування в процесі судового доказування видається малоімовірним» [12, с.263]. Категорії візуального, звукового та змішаного сприйняття ж відмічаються як варті уваги та такі, що впливають на спосіб сприйняття доказової інформації суб'єктами цивільного процесу [12, с.263].

Класифікація за візуальними, звуковими та змішаними категоріями також підтримується положеннями ЦПК України стосовно оцінки доказів судом. Так, ч.4 ст.229 та ст.238 ЦПК України виділяють звукозаписи та відеозаписи як окремі спеціальні види електронних доказів, що мають специфічну процедуру дослідження. А ч.4 ст.237 ЦПК України окремо виділяє огляд електронних документів, що теж корелює до візуального дослідження. Тож, як зазначалось, сутність запропонованої класифікації має сенс та практичне значення, що не можна сказати про деякі з наведених в класифікації категорій.

Ще однією класифікацією виступає поділ електронних доказів за типом та видом матеріального носія цифрових даних. В основі цієї кваліфікації лежить ч.3 ст.100 ЦПК України, що визначає можливість учасників справи подавати електронні докази в паперових копіях. Ця частина ст.100 також зазначає, що паперові копії електронних доказів не є письмовими доказами, підтримуючи та продовжуючи розмежування між паперовою копією електронного доказу та письмовими доказами, що регламентовано ч.3 ст.95 ЦПК України.

Враховуючи можливість подання паперових копій електронних доказів, запропоновано поділ електронних доказів за типами матеріальних носіїв на електронні докази, зафіксовані на електронних носіях, та електронні докази, зафіксовані на паперових носіях [13, с.20]. Додатково, запропонований ще поділ електронних носіїв електронних доказів на технологічні підвиди (наприклад, на електромеханічні носії, електромагнітні носії тощо), але важко не погодитись з тим, що «вичерпно виділити усі види електронних носіїв цифрових даних неможливо, а будь-які класифікації електронних доказів за видом електронного носія слід вважати умовними» [13, с.20], що зумовлено швидким виходом з ужитку тих чи інших носіїв. Таку класифікацію можливо прирівняти до розподілу письмових доказів на підставі типів паперу чи чорнил, що були використані для їх друку. Що є загалом можливим до реалізації, потребує значної кількості технічних знань, однак насправді бракує практичного застосування.

Через це класифікація на підставі електронних носіїв електронних доказів не ввижається, на нашу думку, процесуально-доцільною. Тим не менше, коректним є те, що типи електронних носіїв все ж мають певне процесуальне значення через необхідність забезпечення можливості їх відтворення для сприйняття та оцінки судом, що може потребувати спеціальних технічних засобів або знань. Однак таке значення є здебільшого технічним та підіймає більше проблематику забезпечення судів тим чи іншим технічним оснащенням, ніж класифікації електронних доказів.

Ідентично до класифікації нескінченних видів та підвидів електронних носіїв електронних доказів, класифікація на підставі джерел одержання фактичних даних в електронній формі, що становлять електронні докази, видається, на нашу думку, частково недоцільною. Цей поділ зосереджується на місцях походження цифрових даних без прив'язки до способів їх фіксації та зберігання. Запропонована класифікація передбачає поділ електронних доказів на основі джерел отримання даних доказового характеру на електронні документи, окремі реквізити електронних документів, веб-

сторінки у глобальних телекомунікаційних мережах, локальні телекомунікаційні мережі, електронні повідомлення, метадані програмно-файлових систем ЕОМ, цифрові аудіо та відеозаписи та державні автоматизовані інформаційні ресурси [13, с.20-21] [23, с.49].

Ця класифікація є подібною до поширеного поділу електронних доказів на види – наприклад, на електронні документи, веб-сайти в мережі Інтернет, електронні повідомлення, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних тощо [12, с.260-262] та здається спробою перетворення переліку потенційних форм електронних доказів, що надані ч.1 ст.100 ЦПК України, на повноцінну класифікацію.

Втім, така класифікація містить ті ж корінні недоліки, що й класифікація підвидів електронних носіїв електронних доказів – неможливість вичерпної (чи принаймні наближеної до вичерпної) класифікації через постійну мінливість джерел електронних доказів у вжитку. Важко не погодитись, що зерно раціональності все ж присутнє, якщо такий розподіл реалізований «щоб орієнтовно вказувати на джерела, відомості з яких можуть бути визнані електронними доказами в суді» [13, с.21]. В цьому сенсі ця класифікація є ідентичною за метою до переліку типів електронних доказів та їх носіїв, зазначених ч.1 ст.100 ЦПК України, та має певною мірою ознайомчу функцію – для покращення розуміння сутності електронних доказів сторонами справи та судом.

Ще одним запропонованим видом класифікації є поділ електронних доказів за критерієм суб'єкта фіксації (посвідчення) цифрових даних. Ця класифікація зосереджена на особах, що здійснюють фіксування електронного доказу на електронному носії – що процесуально виражається в їх долученні до справи. Проблематика фіксації доказів присутня в цивільному судочинстві вже тривалий час, оскільки вона нерозривно пов'язана з одним з фундаментальних критеріїв оцінки доказів судом – достовірністю. Фіксація дозволяє нівелювати ризики підроблення доказів як на етапі подачі доказів до суду, так і на етапі подальших проваджень –

«практичне значення такої класифікації полягає в розрізненні рівня довіри суду до тих чи інших електронних доказів, зафіксованих різними суб'єктами» [15, с.33].

Загалом, підходи до переліку осіб, що виділяються як фіксатори електронних доказів, є доволі схожими з мінімальними відмінностями. Так, О.Гусєв пропонує виділяти електронні докази, що зафіксовані учасниками судової справи (зокрема, електронним цифровим підписом), електронні докази, закріплені за допомогою нотаріуса та електронні докази, зафіксовані спеціально уповноваженими особами [13, с.21]. Одночасно з цим, Ю.С.Павлова пропонує виділяти окрім електронних доказів, зафіксованих сторонами справи, електронних доказів, зафіксованих спеціальними суб'єктами та електронних доказів, зафіксованих нотаріусом ще й електронні докази, зафіксовані власноруч судом [15, с.33]. Однак проблематичним є те, що «розрізнити, які електронні докази мають фіксуватись саме конкретними суб'єктами, є неможливим» [15, с.33].

Загалом, така класифікація видається, на нашу думку, раціональною, хоч і дещо нечіткою, зважаючи на відсутність відповідного правового регулювання, оскільки ЦПК України не містить формату фіксації судом змісту електронних доказів [24, с.63], а нотаріуси, згідно ст.34 Закону України «Про нотаріат» [25], станом на сьогодні не наділені відповідним повноваженням засвідчення копій електронних документів чи електронних доказів взагалі. Враховуючи це, впровадження додаткового законодавчого регулювання в цьому напрямку є перспективним та доцільним. За наявності додаткових вимог з фіксації\посвідчення тих чи інших електронних доказів на рівні процесуального закону, можливо значно сприяти вирішенню проблеми з верифікацією електронних доказів, що дозволить суду більш об'єктивно їх оцінювати на дотримання критерію достовірності.

Не можна сказати, що наразі ЦПК України не містить норм щодо посвідчення електронних доказів, але вони стосуються переважно копій електронних доказів – як от, ч.2 та 4 ст.100 ЦПК України (в цьому контексті

доцільно ще навести норму ч.8 ст.85 ЦПК України, що передбачає можливість суду призначити експертизу для встановлення та фіксування змісту веб-сайту, інших місць збереження даних в мережі Інтернет; але ця норма передбачає створення іншого виду засобів доказування - висновку експерта - внаслідок проведеної експертизи, тож зв'язок з електронними доказами тут досить опосередкований). З іншого боку, додаткові вимоги з фіксації електронних доказів призведуть до ускладнення забезпечення дотримання категорії допустимості – через додаткові процесуальні вимоги, порушення яких також призводить до визнання доказів недопустимими.

Останньою із запропонованих О.Гусевим класифікацій є поділ електронних доказів за критерієм способу подання до суду. Ця класифікація зосереджена на процесуальних методах долучення електронних доказів до справи. Так, запропоновано виділити електронні докази, що подаються разом із носієм, електронні докази, що надсилаються окремо через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, електронні докази, що дістаються судом власними зусиллями та електронні докази, що формуються у суді [13, с.21].

І хоч сама концепція класифікації електронних доказів на підставі процесуальної форми їх подачі видається, на нашу думку, раціональною та такою, що має практичне значення, запропоновані способи подання до суду викликають питання. Найочевиднішим є питання доцільності виділення доказів, що дістаються судом власними зусиллями, зважаючи на те, що, згідно ч.7 ст.81 ЦПК України, суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи. Цей спосіб подачі електронних доказів напряду суперечить нормам процесуального права, а отже має бути виключений з класифікації.

Цікавою ще є класифікація, запропонована С.Чвалкіним – розподіл електронних доказів за характером їх змісту. Ця класифікація ґрунтується на згаданій раніше ч.1 ст.238 ЦПК України, що регламентує відтворення звукозапису, демонстрацію відеозапису та їх дослідження судом. Так, ця

норма ототожнює порядок дослідження звукозаписів та відеозаписів, що мають приватний характер, до правил ЦПК України щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень. З цього випливає, що електронні докази, зокрема, звукозаписи та відеозаписи, можуть поділятися за характером змісту на приватні та офіційні [12, с.263]. С.Чвалкін припускає поширення статусу приватності не лише на звукозаписи та відеозаписи, але і на будь-які електронні докази – в тому числі листування, що значним чином впливає на порядок дослідження їх судом [12, с.263].

Відступаючи від поширених концепцій класифікацій електронних доказів, та повертаючись до носіїв електронних доказів, видається доцільним впровадження класифікації на цю тематику, що відповідала б вимогам логічності та не порушувала б приписи цивільного процесуального законодавства.

Як зазначалось в попередньому розділі, носії є невід'ємною та унікальною особливістю електронних доказів – вони не є регламентовані імперативно, але за їх відсутності дослідження, оцінка та будь-яка процесуальна реалізація електронних доказів не є можливою. Поділ носіїв на технічні підвиди раніше було визнано нераціональним та таким, що не має процесуального значення. Втім, доречна класифікація електронних доказів за критерієм носіїв все ж можлива.

Носії електронних доказів, в контексті цивільного провадження є актуальними на етапі подачі електронних доказів до суду, а також на етапі дослідження доказів у справі судом. Враховуючи це, пропонується класифікація електронних доказів за критерієм процесуального статусу носія (або ж місця збереження). Ця класифікація зосереджується в першу чергу на процесуальних статусах носіїв, що впливають на взаємодію з ними учасників справи та суду.

Так, за процесуальним статусом носіїв електронні докази можна поділити на 2 глобальні групи:

1. Електронні докази, збережені на нематеріальному носії. До цієї категорії належать дані в цифровій формі, що знаходяться в мережі Інтернет (наприклад, зміст веб-сторінок) або цифрових сервісах, що не потребують матеріальних носіїв (наприклад, дані резервних систем копіювання).
2. Електронні докази, збережені на матеріальному носії. До цієї категорії належать дані в цифровій формі, що знаходяться на носіях, що є предметами матеріального світу. Ця категорія в свою чергу поділяється на такі підвиди:

а. Електронні докази, збережені на портативному матеріальному носії. До цієї групи належать носії, що можуть бути презентовані та дослідженні під час провадження – карти пам'яті, жорсткі диски, мобільні телефони, комп'ютери тощо.

б. Електронні докази, збережені на стаціонарному матеріальному носії. До цієї групи належать носії, що не можуть бути переміщені для дослідження судом – наприклад, сервери.

Така класифікація частково вже підтримується положеннями ЦПК України. Так, ч.2 ст.101 ЦПК України оперує поняттям матеріальних носіїв, що може надаватись учасником справи суду та може бути повернений за клопотанням особи (тобто є портативними). Крім цього, ч.7 та 8 ст.85 передбачають мережу Інтернет як місцезнаходження електронного доказу, тотожно до місцезнаходження матеріальних доказів, що не можуть бути доставлені до суду на огляд.

Запропонована класифікація має знане практичне значення, оскільки може дозволити розширення наявного процесуального регламентування огляду та дослідження електронних доказів, оскільки відмінності в процесуальному статусі носіїв містить прямий вплив на порядок дослідження електронних доказів. Так, електронний доказ на портативному носії, легко може бути наданий до суду в оригіналі, однак аналогічне складніше зробити з електронним доказом на ЕОМ та значно складніше – у разі зберігання з

застосуванням хмарних технологій або мережі Інтернет [12, с.262]. Тож така класифікація сприяла б забезпеченню правової визначеності, а також збільшило б розуміння учасниками справи та суду процесу огляду цифрових доказів.

Крім того, класифікація електронних доказів за критеріями процесуального статусу носіїв знаходить увагу серед науковців. Так, подібна класифікація запропонована як поділ електронних доказів за джерелом отримання інформації – на електронні докази, що містять дані, отримані безпосередньо з технічного пристрою, на якому вони зберігаються (стаціонарного або портативного); та на електронні докази, що містять дані, отримані з електронної мережі, зокрема, з Інтернету [12, с.262].

* * *

Таким чином, електронні докази посідають доволі унікальне місце в системі засобів доказування в цивільному судочинстві. Попри свою відносну новизну, а також попереднє ототожнювання з письмовими та речовими доказами на рівнях процесуального закону та судової практики, наразі електронні докази знаходять повноцінне втілення в якості окремого засобу доказування зі своїми особливостями застосування, нормативним регулюванням та проблемами.

Електронні докази, згідно ЦПК України, це інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи. Попри те, що вираження в електронній формі вже є, з перспективи ЦПК України, доказом, через специфіку цифрової форми існування інформації, пряма процесуальна реалізація електронних доказів не вбачається можливою. Це зумовлює необхідність застосування носіїв електронних доказів для долучення їх до справи та можливості їхнього дослідження судом. Через такий тісний зв'язок із носіями, до впровадження повноцінної

регламентації як окремого засобу доказування, деякі електронні докази класифікувались ЦПК України як речові чи письмові докази.

До коректності офіційного визначення – як інформації в цифровій\електронній формі – в науковому середовищі загалом претензій немає, але існують різні підходи до тлумачення ширини чинного визначення електронних доказів. Ці розбіжності загалом стосуються факту вичерпності чи невичерпності наданого в ч.1 ст.100 ЦПК України переліку видів електронних доказів та їхніх носіїв. Більш раціональним та таким, що відповідає положення ч.1 ст.100 ЦПК України, видається ширший підхід до тлумачення, що вказує на невичерпність видів електронних доказів та їх носіїв, зважаючи на пряму вказівку на це в згаданій нормі.

Фундаментальною особливістю електронних доказів, що зумовлює їхнє особливе становище в системі засобів доказування є цифрова форма втілення релевантної для вирішення справи інформації, що унеможлиблює будь-яку пряму взаємодію з цими даними та зумовлює застосування додаткового елементу структури доказу – носія. Попри це, самі носії не є обов'язковими до застосування відповідно до ст.100 ЦПК України, що створює дещо парадоксальну ситуацію, в межах якої дані, виражені в цифровій формі, вже є процесуальним доказом самі по собі, однак їх реалізація в межах провадження не є можливою без застосування відповідного носія. Додатково, цифрова форма даних також характерні риси електронних доказів, такі як нематеріальність, легкість та точність копіювання, необхідність застосування додаткових технічних засобів для взаємодії, специфічність створення та зберігання тощо.

Через тісний зв'язок із носієм в межах процесуальної реалізації, а також попереднього регламентування електронних доказів як письмових та речових, часом виділяють проблематику їх розмежування – зокрема, в контексті паперових копій електронних доказів та електронних копій письмових доказів, що є на перший погляд дещо подібними, однак категорично

відрізняються в процесуальному плані. Втім, саме цю проблемну ситуацію вирішено відповідним правовим регулюванням щодо нетотожності паперових копій електронних доказів письмовим доказам, електронних копій письмових доказів електронним доказам, що знаходить застосування в судовій практиці. Тож, саме ця проблема видається вирішеною – і за умови уважності учасників справи не має призводити до серйозних процесуальних помилок.

Ще однією поширеною серед науковців тематикою є класифікація електронних доказів. Широке поняття електронних доказів, а також відсутність офіційної, закріпленої в ЦПК України класифікації електронних доказів та їх носіїв, зумовлює наявність значної кількості авторських класифікацій. Багато з них безпосередньо в науковому середовищі відзначаються як умовні, нелогічні чи навіть такі, що порушують приписи процесуального права. Однак це не є негативним явищем, зважаючи на те, що єдина повноцінна та комплексна класифікація електронних доказів не є можливою через новизну цього засобу доказування, швидку динаміку його розвитку та видозміни в технічному та юридичному планах, а також вже наявну неосяжну варіативність як самих електронних доказів, так і їх носіїв.

Втім, будь-які спроби класифікації електронних доказів мають практичне значення, оскільки вони сприяють покращенню розуміння цього поняття та наближають появу більш досконалих варіацій класифікації.

Більш раціональні та логічні класифікації зазвичай зосереджуються на певних визначених характеристиках чи якостях електронних доказів. І хоч зосередження на конкретній ознаці не гарантує доречність всіх категорій, більшу загальну корисність саме такого підходу. В цілому можливо виділити 2 глобальні групи класифікацій – загальні, що є актуальними не тільки для електронних доказів, але і для всіх видів доказів загалом, та спеціалізовані, що зосереджуються винятково на електронних доказах та їх ознаках

Так, до загальної групи класифікацій, що також відомі як «класичні», належать розподіли електронних доказів на підставі характеру зв'язку доказу

з предметом доказування – на прямі та непрямі -, на підставі процесу формування даних про предмет доказування – на первісні та похідні -, а також на підставі поділу за джерелами походження. Остання класифікація не є ідеально адаптованою саме під електронні докази, оскільки в її межах електронні докази підпадають лише в одну категорію – речових доказів (що є відмінним від поняття речового доказу як засобу доказування) – і те частково, оскільки нематеріальні електронні докази взагалі не підлягають класифікації за цим розподілом. Враховуючи це, ймовірно, доцільним є адаптація класичних підходів з урахуванням досягнень технічного прогресу та нових правових інститутів.

До групи спеціалізованих класифікацій належать розподіли електронних доказів, що свідомо концентруються на визначених характеристиках саме електронних доказів. Існує багато поділів та види електронних доказів, що в переважній більшості використовують наявний в ч.1 ст.100 ЦПК України перелік можливих форм електронних доказів та їх носіїв за основу. Втім, серед науковців панує консенсус з приводу того, що цей перелік не є та не може бути повноцінною класифікацією через змішування різних категорій, та що він має ознайомчу мету, зважаючи на його орієнтованість та невизначеність.

Щодо більш сприйнятливих з боку науковців спеціалізованих класифікацій можна навести розподіли: на підставі методу створення даних у цифровій формі; на підставі способу виведення цифрових даних; на підставі типу та виду матеріального носія цифрових даних; на підставі джерела одержання фактичних даних в електронній формі; на підставі суб'єкта фіксації цифрових даних; на підставі способу подання до суду; на підставі характеру змісту електронних доказів; на підставі процесуального статусу носіїв тощо. Загалом ці класифікації є раціональними в контексті їхньої сутності та основного принципу категоризації, але частина встановлених категорій щодо деяких з них не відповідають логічності та часом порушують положення процесуального закону.

Розділ III Електронні докази в цивільному судочинстві – практичні засади

3.1. Оцінка електронних доказів у судовій практиці

Одним з головних аспектів практичного застосування будь-яких, зокрема, й електронних, доказів є оцінка таких доказів. Дослідження та оцінка електронних доказів полягає в розгляді судом наданих сторонами доказів та їх аналізі відповідно до регламентації ст.89 ЦПК України щодо наявності критеріїв, передбачених ст.77-80 ЦПК України.

Таке дослідження містить декілька етапів - фіксацію судом факту подання стороною доказу та аналіз відповідності доказу критеріям належності, допустимості, достовірності та сукупної достатності. Наслідком дослідження та оцінки доказів є застосування доказу судом для встановлення фактів та обставин у подальшому розгляді справи чи не взяття його до уваги. Саме критерії належності, допустимості, достовірності та достатності є фактично найважливішим для вирішення справи судом, оскільки за їх сукупної відсутності, навіть найбільш значущі для справи докази не можуть бути використані судом для вирішення справи. Отже лише задовольняючи ці 4 критерії докази досягають мети свого існування – встановлення фактажу справи, підтвердження позицій сторін тощо.

Відповідно до ЦПК України, критеріями оцінки доказів є належність (ст.77 ЦПК України), допустимість (ст.78 ЦПК України), достовірність (ст.79 ЦПК України) та достатність (ст.80 ЦПК України). «Традиційно судова практика розглядала категорії належності, допустимості, достовірності ... достатності доказів як певні характеристики доказів, які мають значення в процесі одержання та оцінки доказів, однак без їх чіткого розмежування» [22, с.87]. Наразі ж, фактично, чітке розмежування існує, а самі критерії належності, допустимості, достовірності та достатності постають в чинному процесуальному законі окремими ознаками, котрих можуть набувати докази.

Однак вони мають ознаку уніфікованості для суду, оскільки лише їхній повний склад дозволяє суду повноцінно сприймати ті чи інші докази.

Ці ознаки є самобутніми, однак не взаємозамінними, а їх застосування може мати характер стадійного процесу [22, с.86] – ч.2 ст.89 ЦПК України, що регламентує оцінку доказів судом, також підтверджує цю тезу, згадуючи про них не в комплексі: суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Однак зрештою ці процесуальні категорії є частинами «одного цілого, що являє собою оцінка доказів судом під час розгляду та вирішення цивільної справи» [26, с.74]. «Для всебічної, повної та об'єктивної оцінки електронних доказів ключовими є два фактори: 1) факти, які вказують на їх допустимість цифрових даних, а також 2) засоби і прийоми, за допомогою яких можна підтвердити відповідні факти» [27, с.61].

Належними є докази, що містять інформацію щодо предмета доказування – щодо обставин, що підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення (ч.1-2 ст.77 ЦПК України). Належність доказу полягає в спроможності фактичних даних містити інформацію щодо обставин, які входять до предмета доказування, служити аргументами в процесі встановлення об'єктивної істини, однак у найбільш загальному розумінні належність доказу – це логічний зв'язок з обставинами, які становлять предмет доказування, до якого можуть належати факти матеріально-правового та процесуального характеру [22, с.88-89].

Категорія належності не має прямої кореляції до типу засобу доказування чи його конкретної форми. Належність стосується змісту доказу – даних, що мають значення для вирішення справи. Зважаючи на це, дослідження електронних доказів на предмет належності не відрізняється від аналогічного дослідження інших засобів доказування, оскільки головну роль відіграє не процесуальна форма доказу, але факт того, чи вкладені в нього

дані стосуються справи, що розглядається, - мають зв'язок із предметом доказування.

Тим не менше, в контексті саме електронних доказів, категорія належності може часом реалізовуватись незвичним чином. Так, зв'язок доказу з предметом доказування може виражатись у зв'язку інформаційного змісту доказу з певною особою – зокрема, учасником справи. Наприклад, це стосується переписок у меседжерах, e-mail листуванні, активності та діяльності осіб в соціальних мережах чи в мережі Інтернет в цілому тощо – інформаційний зміст цих доказів може містити дані, релевантні для вирішення справи. Але, якщо осіб, що залучені в ці цифрові активності, неможливо встановити та ідентифікувати, то зв'язок електронного доказу з предметом доказування обривається, що має за результат його визнання неналежним – так як неможливо довести, чи дійсно такі докази стосуються учасників справи.

Допустимість доказів регламентована ст.78 ЦПК України. Чіткого визначення допустимості в статті не наведено, однак з її аналізу можна зробити висновок, що допустимими є ті докази, що були одержані з дотриманням встановленого законом порядку для їх отримання. «...Вимога допустимості висувається лише до засобу доказування, як елемента судового доказу, а не до всього поняття доказу» [28, с.119]. Тобто категорія допустимості стосується форми вираження доказу, її належності до визначених законом засобів доказування та її відповідності регламентованим вимогам щодо засобу доказування, а не його інформаційного змісту.

Тим не менше, судова практика вказує на дещо ширше тлумачення судами поняття допустимості. Як зазначалось вище, ст.78 ЦПК України дозволяє визначити недопустимими докази, отримані з порушенням порядку, встановленого законом, що втілює в собі загальновідомий принцип «плодів отруєного дерева». Втім, часом суди застосовують допустимість доказів в дещо ширшому значенні та визнають недопустимими не лише докази, отримані з порушенням порядку, встановленого законом, але й докази, що

подані до суду з порушенням порядку подання доказів (наприклад, подані копії доказу, засвідчені неналежним чином).

Прикладами «розширення» поняття допустимості наявні в Постанові Верховного Суду України від 14 квітня 2021 року у справі № 520/17947/18 [29], Постанові Верховного Суду України від 15 квітня 2021 року у справі № 759/15556/18 [30] та Постанові Верховного Суду України від 31 березня 2021 року у справі № 334/4365/18 [31], в межах яких Верховним Судом України було використано категорії допустимості в контексті дотримання учасниками справи процесуальних вимог щодо завірення копій доказів.

Розширене застосування Верховним Судом України поняття «допустимості доказу» (також в контексті дотримання процесуального порядку його надання) дещо йде в розріз з поняттям допустимості в ст.78 ЦПК України, оскільки порушення процесуального порядку подачі доказу не є тотожним порушенню встановленого законом порядку отримання доказу. Тим не менше, чинне процесуальне законодавство не містить нормативного регулювання та вказівок для суду щодо доказів, що подані з порушенням процесуального порядку, однак містить положення щодо обов'язковості його дотримання особами, що їх подають (зокрема, в ч.2 та 4 ст.95 ЦПК). Зважаючи на це, Суд застосовує найближчу за змістом та значенням характеристику доказів – допустимість -, що передбачає порушення встановленого законом порядку як головну визначну складову (оскільки застосування належності, достатності чи достовірності в цьому контексті не має сенсу). Подібне розширене застосування допустимості вже є усталеною практикою Верховного Суду України, тому складно назвати це порушенням приписів ЦПК України.

В контексті електронних доказів дослідження на предмет допустимості має значення в двох аспектах – з перспективи правомірності отримання електронного доказу (скажімо, фото чи відеоматеріали, викрадені учасником справи чи отримані без відповідної авторизації; або ж роздруківки приватних переписок особи чи аудіозапис її телефонної розмови, отримані шляхом

технологічного втручання без врахування права особи на приватність особистого життя, порушуватимуть вимогу допустимості при використанні в якості доказів), а також з перспективи дотримання процесуальних вимог застосування електронних доказів в межах провадження (скажімо, застосування паперової копії електронного договору без відповідного посвідчення копії порушуватиме цей аспект допустимості). І розширене значення допустимості є критично важливим в контексті електронних доказів, зважаючи на певну неусталеність судової практики щодо підходу до оцінки електронних доказів та певну невизначеність процесуальних вимог щодо подання деяких електронних доказів. Втім, ця проблематика буде піднята в наступному підрозділі, присвяченому наявним проблемам застосування електронних доказів.

Достовірні докази, згідно ст.79 ЦПК України, - це докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи. Критерії достовірності регламентовані законодавством України нечітко, однак можливо виділити два основних правила, якими керуються суди при оцінці доказів на предмет достовірності [32, с.74]. «По-перше, достовірний доказ має бути отриманий із доброякісного джерела інформації... Другим критерієм для перевірки достовірності доказу є співставлення його з іншими доказами у справі» [32, с.74]. Тобто поняття достовірності поширюється як на інформаційний зміст доказу, так і на сам доказ в цілому.

В контексті електронних доказів дослідження на предмет достовірності має значення в обох аспектах – щодо достовірності змісту електронного доказу (правдивість інформації, яку електронний доказ долучає до справи), а також щодо достовірності самого доказу (чи є наданий електронний доказ справжнім або ж його підроблено учасником справи, що його подає). «Основною гарантією достовірності електронних доказів у цивільному судочинстві України вважається вимога про подання їх до суду в оригіналі» [14, с.98].

І в аспекті змісту електронного доказу дослідження на предмет достовірності багато в чому не відрізняється від аналогічних досліджень інших засобів доказування – якщо надана інформація суперечить інформації, встановленій судом на основі інших доказів чи просто наявних обставин та фактів у справі, то такий доказ може бути визнано недостовірним.

В контексті ж дослідження достовірності самого електронного доказу виникають значні проблеми – особливо щодо поданих копій електронних доказів. І проблеми ці беруть початок з положення ч.5 ст.100 ЦПК України, що вказує на можливість суду у разі подачі копії (зокрема, паперової) електронного доказу, за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи витребувати у відповідної особи оригінал такого електронного доказу. Варто зазначити, що «подання електронного доказу в паперовій копії саме по собі не робить такий доказ недопустимим» - лише якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (зокрема, паперової) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги [23, с.51]. Приклад реалізації цієї норми в контексті використання стороною справи права на вимогу подачі оригіналів наявний у Рішенні Приморського районного суду міста Одеси у справі № 522/6197/17 від 27.05.2019 [33] – відповідачі у справі поставили під сумнів що, скопійовані позивачем фотографії з Інтернет-сторінок є оригіналами, що ініціювало витребування судом у позивача подання оригіналів електронних доказів. Зрештою, в межах провадження було виконано експертизу телекомунікаційних систем та засобів щодо відповідності оригіналу фотографій їх копій, що розміщені в Інтернеті, яка встановила, що всі, крім одного, файли (фотографії) ймовірно корегувались з огляду на відсутність інформації про джерело їх створення, дату і час створення. Враховуючи це, суд не прийняв до уваги надані позивачем електронні докази, оскільки не було подано оригінали фотокарток при заявленому відповідачами сумніві, а надані копії мають ознаки коригування та не є ідентичними оригіналам. У висновку, Суд також звернув увагу, що порядок подачі та дослідження електронних

доказів передбачений ст.100 ЦПК України є новелою цивільного судочинства, але цей порядок є повністю аналогічним з практикою не прийняття до уваги копії письмового доказу, по якому суду не наданий оригінал.

Ч.5 ст.100 ЦПК України вже згадувалась в попередньому розділі як контрверсійна – з одного боку вона націлена на боротьбу із недостовірними доказами (підробленими доказами, що подаються як копії), однак з іншого, через невизначеність положень ЦПК України стосовно завірення копій електронних доказів та неможливості в деяких випадках подачі оригінальних електронних доказів – інформаційного змісту в цифровій формі – можливе виникнення безпідставних перешкод реалізації таких електронних доказів.

Тим не менше, подання копій електронних доказів, що походять з джерела, яке є дещо проблематичним для демонстрації, у паперових копіях є процесуально та фактично здійсненним – так, наприклад, у Постанові Верховного Суду у справі № 923/566/19 від 17.03.2020 Судом було розглянуто та оцінено як належні та допустимі роздруківки електронного листування між сторонами у справі, що містило важливі для вирішення спору дані [34]. Щоправда, саме в цій справі було можливо ідентифікувати учасників листування, відсутність якої зазвичай призводить до визнання подібних електронних доказів недопустимими, про що вже згадувалось вище.

Згідно ч.1 ст.80 ЦПК України, докази є достатніми, коли у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. «...Достатність доказів є критерієм оцінювання системи доказів на підтвердження певної обставини, рівень якого встановлюється залежно від застосованого судом стандарту доказування і який застосовується до належних та допустимих доказів, які в процесі оцінювання визнані достовірними» [22, с.95]. Цей критерій є дещо особливим. Перш за все, він може стосуватися сукупності доказів, а не кожного доказу окремо. По-друге, це єдиний з процесуальних

критеріїв, наявність чи відсутність якого залежить напряму не від самого доказу (або їх сукупності), а від його аналізу суддею.

І в контексті електронних доказів, дослідження на предмет достатності також не відрізняється від аналогічних досліджень інших видів засобів доказування – враховуючи що досліджується, як і у випадку з належністю та достовірністю даних, безпосередній інформаційний зміст, долучений до справи. Крім того, електронні докази можуть бути лише одним з видів доказів, що наведені на підтвердження певних обставин, а отже можуть досліджуватись в комплексі з іншими видами засобі доказування. Підхід до цього, відповідно, є уніфікованим.

3.2. Проблеми застосування електронних доказів в цивільному судочинстві та потенційні шляхи їх вирішення

«Проблеми використання електронних засобів доказування є аспектом більш широкої проблеми впровадження електронних технологій в судочинстві в цілому» [35, с.3]. Попри повноцінне процесуальне регламентування в якості окремого засобу доказування, електронні докази все ж лишаються відносно новим доповненням до системи засобів доказування ЦПК України. Це має за результат недовершеність правового регулювання, що зумовлює певну суперечливість судової практики. І швидкість технологічного розвитку та динаміка зміни застосування цифрової інформації в суспільстві, що є однією з особливостей електронних доказів та фактором, що унеможлиблює їх повноцінну класифікацію, жодним чином не допомагає вирішити ці проблеми. Втім, виявлення та аналіз найпоширеніших наявних проблем є першим кроком до їх потенційного вирішення, що зумовлює їх актуальність та доцільність.

Перш за все, варто зазначити проблему дослідження на предмет достовірності та допустимості копій електронних доказів. Ч.2 ст.100 ЦПК України зазначає, що електронні копії електронних доказів мають бути

посвідченні кваліфікованим електронним підписом відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги", а також що законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. На необхідність застосування електронного цифрового підпису для подачі копій (та оригіналів) електронних доказів наголошує і судова практика – наприклад, в Ухвалі Верховного Суду у справі № 9901/43/19 від 14.02.2019, де суд зробив висновки, що електронний цифровий підпис є головним аспектом подання електронного доказу, а його відсутність виключає підстави вважати його належним доказом у справі [36]. Попри це, на цей момент порядок засвідчення електронних та паперових копій електронних доказів не передбачено законом [37, с.85]. Це зумовлює неможливість в деяких випадках посвідчення електронних копій. Не допомагає цій ситуації і те, що деякі види електронних доказів неможливо посвідчити підписом – електронним цифровим чи письмовим – взагалі. «З огляду на специфіку деяких електронних доказів, наприклад відео- або звукозаписів, вони не можуть бути виражені в паперовому вигляді та посвідчити їх електронним цифровим підписом неможливо» [38, с.113].

Через це «в процесі подання до суду як доказу інформації з мережі Інтернет або на електронних носіях, виникає питання щодо належності та допустимості таких доказів» [37, с.85]. Проблема допустимості виникає через розширене розуміння судами цієї категорії та її застосування не тільки до порядку отримання, але і до порядку процесуального застосування електронних доказів, про що згадувалось в попередньому підрозділі дослідження. «... До вирішення цих питань на законодавчому рівні учасники процесу мають можливість подати електронні докази лише в оригіналі. Проте не до кінця з'ясованим залишається питання, що саме можна вважати оригіналом електронного доказу, тому проблема допустимості будь-яких копій електронних доказів залишається невирішеною» [13, с.21]. «І хоча на законодавчому рівні поняття «оригінал електронного доказу» та «копія

електронного доказу» є самостійними, на практиці виникають проблеми з розмежуванням даних категорій...» [23, с.50].

Правильним буде твердження, що ця проблема стосується не всіх електронних доказів. Втім, електронні докази, що не стикаються з проблемою посвідчення зазвичай мають окреме нормативне регулювання та є скоріше винятком, що лише підкреслює загальну ситуацію. Так, наприклад, з проблемою недостовірності електронних копій не стикаються такі електронні докази як документи.

Винятковою ситуація з електронними документами є через невеликий правовий парадокс – електронні копії електронних документів не можуть юридично існувати взагалі. Абз.2 ст.7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [39] прямо вказує, що у разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа. Тобто будь-які фактичні копії зроблені з оригіналу електронного документа, при збереженні в таких копіях обов'язкових реквізитів (електронного підпису автора або підпису, що прирівняний до власноручного підпису), згідно вимог абз.1 ст.7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», будуть мати юридичний статус оригіналу такого електронного документа. Що означає можливість існування декількох оригінальних примірників електронних документів на різних електронних носіях. Як вбачається, ця ситуація є винятково унікальною та можливою лише через наявність відповідного нормативного регулювання, яке може бути відсутнім в контексті багатьох видів електронних доказів.

Вирішення цієї проблеми полягає у відповідному правовому врегулюванні питання посвідчення електронних копій електронних доказів. Наприклад, визначення на рівні законодавства питання копій та їх підтвердження щодо найбільш поширених видів електронних доказів або ж впровадження спеціальних суб'єктів, що могли б посвідчувати такі копії, і

чий посвідчення гарантувались до сприйняття судом як допустимі. Так, доцільною, на нашу думку, є пропозиція С.О. Чорного та О.І. Антонюк щодо впровадження можливості засвідчення електронних та паперових копій електронних доказів нотаріусами, що перевіряли б вірність та відповідність копій оригіналам [37, с.85].

Альтернативним рішенням проблеми засвідчення копій електронних доказів, що також додатково вирішує проблему посвідчення поданих оригіналів електронних доказів, наявне в судовій практиці. Так, в Постанові Верховного Суду у справі № 2340/4648/18 від 16.08.2019 зроблено висновки про дотримання вимоги про належне посвідчення електронних доказів та поданих копій електронних доказів при їх подачі в електронній формі шляхом використання сервісу «Електронний суд» з обов'язковим їх скріпленням власним електронним підписом учасника справи через Електронний кабінет [40]. Суд пояснив такі висновки тим, що здійснити реєстрацію офіційної електронної адреси (Електронного кабінету) за відсутності власного електронного підпису неможливо, що означає, що всі документи, що надійшли до суду саме через зазначений сервіс, вважаються такими, що подані з використанням власного електронного підпису.

Суміжною з проблематикою достовірності копій електронних доказів є проблема ідентифікації осіб в межах дослідження електронних доказів на предмет належності. Неможливість встановлення особи, що фігурує в електронних доказах, часто призводить до неможливості доведення факту зв'язку таких доказів з учасниками справи, що має за наслідок неналежність таких доказів.

Прикладом слугує Постанова Верховного Суду України від 07.11.2019 у справі №908/1264/18 [41], де Судом було розглянуто оцінку судами перших інстанцій наданих електронних листів як електронних доказів. Так, Суд дійшов висновку, що факт листування та направлення позивачем електронних листів з вкладеними документами не є доведеним, зважаючи на те, що направлені на електронну скриньку документи не містили

електронного цифрового підпису відправника (позивача), а сама адреса відправника листів та документів не є офіційною електронною адресою позивача. Через це, ідентифікація особи-відправника не була можливою, що призвело до визнання таких доказів неналежними (через відсутність зв'язку з відповідними учасниками справи, що є наслідком неможливості ідентифікації).

З цієї справи також можна зробити висновок, що за наявного підтвердження електронних адрес залучених осіб (наприклад, якщо адреси з електронного листа є офіційними чи визнані самими учасниками справи як такі, що їм належать), що уможлиблює ідентифікацію залучених осіб, категорія належності є задоволеною. Це підтверджується висновками, зазначеними у Постанові Верховного Суду України від 27.11.2018 у справі № 914/2505/17 [42]. В цій Постанові Суд вказав на те, що суди перших інстанцій не прийняли до уваги того, що позивач визнавав приналежність йому, як юридичній особі, електронної адреси, що фігурувала в електронних листах, що були долучені як електронні докази, а відповідач не заперечував здійснення ним електронної переписки з позивачем з інших адрес, що фігурували в згаданих листах. Як наслідок, Суд вказав на те, що долучена до справи роздруківка електронного листування є належним доказом у справі.

Отже, проблема визнання електронних доказів неналежними через неможливість ідентифікації пов'язаних із ними осіб має дієве вирішення – забезпечення такої ідентифікації перед подачею електронних доказів. В контексті електронних документів актуальним для цього є електронний цифровий підпис, в контексті e-mail листувань чи переписок повідомленнями в мобільних застосунках актуальним є офіційний статус чи визнання належності залучених електронних адрес, телефонів, акаунтів тощо відповідним суб'єктам-учасникам справи.

Ще однією поширеною проблемою застосування електронних доказів є проблема подачі оригіналів електронних доказів в контексті оцінки дотримання достовірності. Так, ч.5 ст.100 ЦПК України, як вже згадувалось,

встановлює можливість суду витребувати оригінал електронного доказу, доданого у вигляді копії. Одночасно з тим, якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії, такий електронний доказ не береться судом до уваги. Ця норма є корисною для нівелізації підроблених копій електронних доказів, однак може створювати проблеми у випадках неможливості демонстрації оригіналів електронних доказів.

Однак, ч.5 ст.100 ЦПК України ідеально працює у випадках подачі копій електронних доказів та наявності в учасника справи їх оригіналу. Наприклад, у Постанові Верховного Суду України від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 [43] подані позивачкою скрін-шоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber, були визнані належними та допустимими доказами зважаючи на відповідну оцінку суду апеляційної інстанції. У Постанові Київського апеляційного суду від 14.11.2019 у цій же справі № 753/10840/19 [44] вимоги відповідача щодо визнання згаданих скрін-шотів повідомлень з телефону та планшету, роздруківок з Viber неналежними було відхилено з огляду на те, що судом першої інстанції в судовому засіданні було оглянуто смартфон позивачки, й суд переконався, що додаток Viber дійсно містив повідомлення, зміст яких повністю відповідає змісту повідомлень, роздруківка яких була долучена до позовної заяви.

Крім того, з положення ч.5 ст.100 ЦПК України постає часткова презумпція достовірності копій електронних доказів, оскільки витребування оригіналів є можливим лише у разі, якщо учасником справи чи судом поставлено під сумнів відповідність копії оригіналові.

Щодо вже піднятої раніше теми неможливості демонстрації оригіналів певних електронних доказів – як походить з висновків Постанови Київського апеляційного суду від 14.11.2019 у справі № 753/10840/19 [44], суд може ознайомлюватись з оригіналами електронних доказів, що перебувають на матеріальних носіях, безпосередньо під час провадження. В контексті електронних доказів в мережі Інтернет актуальним є положення ч.7 ст.85

ЦПК України, що дозволяє суду за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути веб-сайт (сторінку) або інші місця збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту. «... огляд такого електронного доказу постає як самостійна процесуальна дія, при якій суд сам досліджує оригінал електронного доказу за місцем знаходження. При учасниках справи оглядається зміст, форма, властивості та індивідуальні ознаки. Водночас оформлюються результати огляду в окремий протокол» [45, с.65]. «Огляд веб-сайту в мережі Інтернет здійснюється в загальному порядку, передбаченому для огляду доказів за їх місцезнаходженням, тобто із обов'язковим повідомленням учасників справи про огляд веб-сайту в мережі Інтернет» [46, с. 158].

Однак, така процедура огляду може бути проблемною з перспективи можливого видалення даних, що складають електронний доказ, з мережі Інтернет чи іншого нематеріального носія. Тим не менше, на цей момент все ж існує декілька варіантів дій зі сторони учасника справи, що дозволять убезпечити електронний доказ.

Перш за все, можливе застосування процедури забезпечення електронних доказів через їхній огляд судом ще до подачі позовної заяви, що є застосуванням приписів ч.1 та 2 ст.116 ЦПК України, які регламентують обов'язок суду забезпечити доказ, зокрема шляхом огляду за місцезнаходженням доказу, за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання або подання відповідних доказів стане згодом неможливим чи утрудненим. Клопотання про забезпечення електронних доказів шляхом огляду за місцезнаходженням дозволяє використати положення ч.7 ст.85 ЦПК України ще до подачі позову, що дозволяє мінімізувати ризик раптового видалення оригінальних даних та нівелізації наявних у справі копій за ч.5 ст.100 ЦПК України, зважаючи на факт завчасного ознайомлення судом з оригіналом електронного доказу.

Крім того, для вирішення цієї проблеми може застосовуватись фіксація змісту електронних доказів з мережі Інтернет – «для цього особа може попередньо звернутись до відповідних установ або ж до експертів, які працюють в цій галузі та надають послуги з проведення фіксації та дослідження змісту веб-сторінок в мережі Інтернет» [17, с.91]. Практичним прикладом застосування цього способу є архівація веб-сторінок в публічному чи приватному порядку сервісами InternetArchive та WaybackMachine. «Вищезазначені сервіси здійснюють фіксацію змісту окремих веб-сторінок як в автономному режимі, так і на вимогу користувача. Зазначений сервіс має статус бібліотеки і підпорядкований праву США. Він надає можливість ознайомитися зі змістом збереженої в архіві сторінки, якщо сама сторінка була змінена чи видалена» [47, с.80].

Ще одним практичним варіантом фіксації змісту електронних доказів, що знаходяться під ризиком видалення є створення довідки log-файлу від провайдера інформаційно-телекомунікаційних послуг: «будь-яка інформація, яка передається за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, зберігається на спеціальних технічних носіях (серверах) і в спеціальному вигляді (log-файлі). Інтернет-провайдери у фактичному володінні яких перебувають сервери, мають можливість вилучити необхідні log-файли, засвідчити їхній зміст та надати до суду» [48, с.79]. Така концепція не є новою та пропонувалась до використання ще до виокремлення електронних доказів як самобутніх засобів доказування та з застосування сервера як носія log-файлів як речового доказу [49, с. 14]. Однак, використання цього методу фіксації має значний недолік, оскільки записи log-файлів містять інформацію про користувачів та опис їхніх дій без зазначення їхнього змісту. Це робить використання цього методу ситуативним та недоцільним у випадках, де для встановлення обставин справи має значення саме зміст електронних доказів.

Додатковим способом подачі копій чи оригіналів цифрових даних, які неможливо процесуально долучити до справи, може бути переведення їх в інші засоби доказування. Так, у Постанові Верховного Суду України у справі

№587/2051/18 від 7 липня 2021 р., Суд зробив висновок, що роздруківки Інтернет-сторінок, надані сторонами спору, самі по собі не можуть бути доказом у справі [50]. Суд наголосив, що такі роздруківки визнаються доказом у разі, якщо вони виготовлені, видані і засвідчені власником відповідного Інтернет-ресурсу або провайдером, тобто набувають статусу письмового доказу – що схоже на описані вище log-файли, але з меншим зосередженням на технічних аспектах та покриттям змісту веб-сторінки. В межах цієї ж справи Суд також зазначив на можливості огляду змісту веб-сторінок у місці їх знаходження (на відповідному Інтернет-ресурсі за вказаним стороною справи посиланням) з фіксацією таких процесуальних дій у протоколі, згідно ч.7 ст.85 ЦПК України.

Альтернативно, в деяких ситуаціях можливе встановлення існування електронних доказів – веб-сторінок, наприклад – вже після проведення видалення інформації з її джерела. Так, К. Дрогозюк пропонує залучення спеціалістів для фіксування вже видалених електронних даних, наводячи приклад Рішення Святошинського районного суду м. Києва у справі № 759/13029/16-ц від 14.09.2017 р. [47, с.77-77]. Згадана справа стосувалась поширення недостовірної інформації в соціальній мережі Facebook – позивач стверджував про поширення відповідачем неправдивих коментарів під дописами на його сторінці, які, втім, на момент огляду судом були відсутні (або видалені), через що позивачем для доведення їх попереднього існування було подано роздруківки електронних листів-сповіщень від мережі Facebook про здійснення коментарів під дописом позивача. Однак суд визнав, що надані позивачем докази є неналежними та недопустимими, адже не доводять факт розміщення саме відповідачем відповідної інформації на офіційній сторінці позивача у Facebook, а також не дають можливості ідентифікувати особу, яка таку інформацію нібито розмістила. К. Дрогозюк зазначає, що позивачеві для підтвердження своєї позиції варто було залучити висновок експерта, що роз'яснив би, що «згідно зі стандартними налаштуваннями аккаунту користувача на його електронну пошту надходитимуть листи-

повідомлення щодо кожної дії, вчиненої у Facebook стосовно цього користувача» [47, с.77-77]. Подібне підтвердження достовірності електронних доказів є цікавим з огляду на необхідність додаткових опосередкованих доказів. З огляду на висновки суду, застосування видалених даних, за наявності додаткових опосередкованих доказів, що підтверджують їх попереднє існування, а також за можливості чітко ідентифікувати залучених осіб (про що говорилося вище) потенційно є можливим та може визнаватись належним. Такий підхід вирішив би проблему видалення оригінальних даних з Інтернету та сприяв би ширшому вжитку електронних доказів та повнішому встановленню обставин справ. Втім, описаний приклад та обставини для реалізації таких видалених даних в якості електронного доказу є досить специфічними та важко виконуваними, що унеможливорює всезагальне використання такого методу станом на сьогодні.

* * *

Таким чином, оцінка електронних доказів судом – дослідження на предмет дотримання категорій належності, допустимості, достовірності та достатності - відбувається подібно до оцінки інших видів засобів доказування. Тим не менше, процес оцінки саме електронних доказів містить певні унікальні аспекти, що зумовлені особливостями електронних доказів – передусім нематеріальною формою та наявністю носіїв, як однієї зі складових.

Оцінка щодо дотримання категорії належності відбувається шляхом з'ясування зв'язку інформаційного змісту електронних доказів із предметом доказування. В контексті електронних доказів цей зв'язок часто виражається у вигляді зв'язку інформаційного змісту доказу з учасником справи, що спричиняє необхідність ідентифікації судом осіб, що пов'язані із оцінюваним доказом. Неможливість такої ідентифікації має за наслідок неналежність електронного доказу.

Оцінка щодо дотримання категорії допустимості відбувається шляхом підтвердження правомірності отримання електронних доказів та дотримання при їх подачі норм процесуального права. Аспект дотримання процесуальних вимог часом спричиняє перешкоди в реалізації електронних доказів в провадженні через відсутність відповідного правового регулювання.

Оцінка щодо дотримання категорії достовірності відбувається шляхом дослідження достовірності інформаційного змісту та самого електронного доказу. Забезпечення дотримання достовірності самого доказу може викликати проблеми щодо застосування копій електронних доказів.

Оцінка щодо дотримання категорії достатності щодо електронних доказів не відрізняється від оцінки інших засобів доказування та може відбувати в сукупності з ними – шляхом дослідження інформаційного змісту доказу та його ступінь покриття обставин та фактів справи.

З оцінки електронних доказів судом постають три найбільш поширені проблеми їх застосування - дослідження на предмет достовірності копій електронних доказів; ідентифікація осіб в межах дослідження електронних доказів на предмет належності; а також подача оригіналів електронних доказів в контексті оцінки дотримання достовірності. Зрештою, вони знаходять своє вирішення через висновки та пропозиції судової практики або ж потребують додаткового законодавчого врегулювання.

Висновки

Підбиваючи загальні підсумки, електронні докази є дуже цікавим та багатогранним явищем в цивільному судочинстві. Їхні особливості значно відрізняють їх від решти засобів доказування та зумовлюють відповідне специфічне застосування на практиці. Вони не піддаються абсолютній класифікації, втім мають значну кількість унікальних ознак для розподілу.

Попри вже семирічне існування як окремого засобу доказування, процес їх становлення в судочинстві досі триває, як показує судова практика. Це можна пояснити причиною, що унеможлиблює їх завершену класифікацію, - стрімкий технологічний прогрес та швидка динаміка видозміни цифрової інформації в суспільстві: електронні докази занадто часто змінюються, що значно ускладнює будь-які спроби до специфічного процесуального врегулювання. Тим не менше, багато рішень наявних в сфері електронних доказів проблем все ж можливо віднайти в положення процесуального кодексу та судовій практиці.

1. На основі чинного законодавства, встановлено, що доказом в цивільному судочинстві є дані про обставини чи факти справи, на підставі та в межах яких суд вирішує справу. Тлумачення офіційного визначення та наукової розробки цього інституту дозволяють стверджувати, що докази мають необмежений інформаційний зміст, але для маніфестації в судовому провадженні, він мусить бути втіленим у відповідній регламентованій процесуальним законодавством формі – засобі доказування. Перелік дозволених до застосування засобів доказування є визначеним законодавством.

2. Під засобами доказування розуміють процесуальне вираження доказів – форми, яких набувають докази для можливості їх подачі до суду. Процесуальне законодавство України фактично та термінологічно розділяє поняття доказів та засобів доказування, як інформаційного змісту та форми його долучення до провадження, втім науковці зазначають, що доказ як

явище може існувати винятково при синтезі складових інформаційного змісту з процесуальною формою. На нашу думку, таке твердження є цілком логічним, оскільки ані інформаційний зміст сам по собі, ані засіб доказування як процесуальна форма не можуть повноцінно відігравати роль доказу в межах вирішення цивільної справи.

3. На сьогоднішній день електронні докази визначаються в законодавстві як інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини та факти, які мають значення для вирішення справи. Таке визначення видається влучним та доцільним, хоч і широким та загальним. Втім. На нашу думку, така загальність на цьому етапі розвитку цього інституту є корисною, оскільки допомагає адаптувати результати динамічного технічного прогресу для потреб вирішення цивільних справ. Під час дослідження було також встановлено, що вираження інформації в електронній формі вже є, з перспективи ЦПК України, доказом саме по собі, однак, через специфіку цифрової форми існування інформації, пряма процесуальна реалізація електронних доказів без участі додаткових засобів не вбачається можливою. Це зумовлює необхідність застосування носіїв електронних доказів для фактичної можливості долучення їх до справи та уможливлення їхнього дослідження судом, що є однією з корінних особливостей та характеристик електронних доказів.

4. Електронні докази посідають унікальне місце в системі засобів доказування цивільного судочинства. Їхні особливості – наявність носія, нематеріальність, застосування технічних засобів для дослідження тощо – зумовлюють відповідну специфіку їх застосування та оцінки судом. Широке поняття, а також відсутність офіційної, закріпленої в ЦПК України класифікації електронних доказів та їх носіїв, зумовлює наявність значної кількості підходів до класифікації електронних доказів. Значна кількість таких підходів, щоправда, апелюють до орієнтовного переліку прикладів електронних доказів та їх носіїв, що наданий ЦПК України, та мають проблематику умовності. В роботі було вдосконалено загальний підхід до

класифікацій електронних доказів – запропоновано виділити дві глобальні групи розподілу - загальну групу класифікацій, що стосується всіх засобів доказування і електронних доказів в тому числі, до якої належать розподіли електронних доказів на підставі характеру зв'язку доказу з предметом доказування, на підставі процесу формування даних про предмет доказування, та на підставі поділу за джерелами походження; а також на спеціалізовану групу класифікацій, що стосується винятково електронних доказів, а до якої належать найбільш логічні та раціональні розподіли електронних доказів, що свідомо концентруються на їх визначених характеристиках. Серед таких класифікацій в роботі було проаналізовано розподіли електронних доказів: на підставі методу створення даних у цифровій формі; на підставі способу виведення цифрових даних; на підставі типу та виду матеріального носія цифрових даних; на підставі джерела одержання фактичних даних в електронній формі; на підставі суб'єкта фіксації цифрових даних; на підставі способу подання до суду; на підставі характеру змісту електронних доказів; на підставі процесуального статусу носіїв тощо. Запропоновано сформулювати більш практичну класифікацію електронних доказів, що має за мету уникнути проблеми умовності чи прив'язки до технічних нюансів, що не мають фактичного застосування – в межах пропозиції запропоновано поділ на електронні докази, що збережені на нематеріальних носіях та електронні докази, що збережені на матеріальних носіях (що в свою чергу поділяються на портативні та стаціонарні). Такий розподіл уникає через мірного занурення в технічні деталі, не є умовним та має процесуальне значення, так як дозволяє використання зазначених категорій відповідно до їхніх особливостей, що спрощує їх процесуальну реалізацію та дозволяє формування відповідного нормативного регулювання.

5. Підходи до оцінки електронних доказів судом є багато в чому подібними до аналогічних оцінок інших засобів доказування, втім, вони мають певні особливості, зумовлені унікальними характеристиками

електронних доказів. Так, дослідження належності також може бути пов'язаним з особою учасника справи, що спричиняє необхідність ідентифікації судом осіб, що пов'язані із оцінюваним доказом. Неможливість такої ідентифікації має за наслідок неналежність електронного доказу. Дослідження допустимості виражається не лише в аспекті правомірності здобуття електронних доказів, але й в аспекті дотримання процесуального законодавства при їх реалізації у справі. Достовірність крім правдивості змісту електронного доказу, виражається ще й в аспекті достовірності (справжності) самого електронного доказу. Натомість оцінка на підставі достатності щодо електронних доказів не відрізняється від оцінки інших засобів доказування та може відбуватися в сукупності з ними.

6. Специфіка оцінки електронних доказів судом породжує в свою чергу 3 досить поширені в судовій практиці проблеми – щодо достовірності копій електронних доказів, щодо необхідності ідентифікації осіб, пов'язаних із електронними доказами, а також щодо ускладненої подачі оригіналів електронних доказів. Дослідження достовірності копій електронних доказів є проблемним з огляду на повсякчас відсутнє праве регулювання щодо електронних чи паперових копій тих чи інших електронних доказів. Ідентифікація осіб в межах дослідження електронних доказів на предмет належності є проблемною з огляду на доволі поширену неможливість прив'язки електронних доказів до конкретного учасника справи через технічні моменти – наприклад, значну анонімізацію особи в мережі Інтернет. Подача оригіналів електронних доказів в контексті оцінки дотримання достовірності може бути проблемною в контексті електронних доказів, що мають нематеріальні носії, або є під загрозою зникнення\видалення через певних учасників справи.

7. Потенційним вирішенням проблеми дослідження достовірності копій електронних доказів вбачається впровадження відповідного правового регулювання щодо найбільш поширених в судочинстві видів електронних доказів, або ж надання певним суб'єктам, наприклад, нотаріусам,

повноважень щодо реалізації посвідчення та перевірки відповідності копій електронних доказів. Вирішенням проблеми ідентифікації осіб в межах дослідження електронних доказів на предмет належності сформоване в судовій практиці – при використанні офіційних інтернет-реквізитів особи (офіційно підтверджених електронних пошт, номерів, акантів тощо), ідентифікація буде можливою, а отже електронні докази – належними. Вимога можливості встановлення осіб, що залучені в електронний доказ видається цілком обґрунтованою та раціональною зважаючи на необхідність проведення зв'язків між ними та учасниками справи, отже додаткове втручання не видається доцільним та може бути шкідливим. Проблема подачі оригіналів та копій електронних доказів в контексті оцінки дотримання достовірності знаходить багато різних варіантів вирішення: застосування процедури забезпечення доказу шляхом його огляду за місцезнаходженням (в мережі Інтернет, наприклад) ще до початку судового розгляду справи; фіксація змісту електронних доказів відповідними технічно-оснащеними установами чи експертами; використання додаткових опосередкованих доказів - log-файлів, довідок від власників\адміністраторів носіїв електронних доказів, висновків інформаційно-телекомунікаційних експертиз тощо.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте. 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. 42. ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Шкребець Д. В. Поняття і види доказів у цивільному процесі. *Вісник Київського університету права*. 2011. № 4. С. 248–252. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_4/248.pdf (дата звернення: 15.02.2024).
4. Гусев О.Ю. Співвідношення понять доказів і засобів доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37(1). С.116–120. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16220/1/СПІВВІДНОШЕННЯ%20ПОНЯТЬ%20ДОКАЗІВ%20І%20ЗАСОБІВ%20ДОКАЗУВАННЯ.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).
5. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 листопада 2015 р. Справа № 6-29976ск15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54040212> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Феннич В.П. Оцінка електронних доказів у цивільному процесі (на прикладах окремих категорій судових справ). *Науковий вісник УжНУ. Серія ПРАВО*. 2022. №.71. С. 370-375. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/53689> (дата звернення: 10.03.2024).
7. Вернидубов І. Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом. І. Вернидубов, С. Белікова. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 2. С. 299-305. URL: <http://www.irbis->

nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=evrpol_2018_5_2_42 (дата звернення: 10.02.2024).

8. Татулич, І. (2020). Електронні докази як засіб доказування в цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права, (1). 215-219. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.43> (дата звернення: 12.02.2024).

9. Дрогозюк К. Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції. Право і суспільство. 2016. № 1. С. 52-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_12 (дата звернення: 10.02.2024).

10. Лазько О. М. Перспективи розвитку електронних (технічних) засобів доказування в цивільному процесі України. Європейські перспективи. 2015. № 1. С. 125-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_1_23 (дата звернення: 20.02.2024).

11. Сафонова Т. Р. Електронні докази як засіб доказування в цивільному процесі. Т. Р. Сафонова, Д. М. Моїсеєнко. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2022. Вип. 71. С. 141-145. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/24.pdf> (дата звернення: 01.03.2024).

12. Чванкін С. Види електронних доказів у цивільному процесі. Knowledge, Education, Law, Management. 2020 № 3 (31), vol. 2. С.259-265. URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/1295> (дата звернення: 01.03.2024).

13. Гусев О. Ю. Проблеми визначення оригіналу електронного доказу в цивільному процесі України. Проблеми законності. 2019. Вип. 147. С. 97-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2019_147_11 (дата звернення: 07.03.2024).

14. Гусев О.Ю. Класифікація електронних доказів у цивільному процесі України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 8. С. 18–22. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/8/5.pdf> (дата звернення: 07.03.2024).

15. Павлова Ю.С. Класифікація електронних доказів: теоретичні та практичні аспекти. Держава та регіони. Серія: Право. 2023 р., № 3 (81) – С. 32-36. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2023/5.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
16. Павлова Ю.С. Поняття та правова природа електронних доказів у цивільному процесуальному праві. Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. пр. редкол.: В.В. Завальнюк (голов. ред.) та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. Вип. 79. С. 102. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/239fed79-cb5f-4d6c-b50d-46267e579704/content> (дата звернення: 10.03.2024).
17. Кондрат'єва Л.А. Електронні докази в цивільному судочинстві в період воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 2. С. 90–93. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/18.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
18. Постанова Верховного Суду України від 29 січня 2021 р. Справа № 922/51/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830>. (дата звернення: 15.03.2024)
19. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 листопада 2015 р. Справа № 6-29976ск15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54040212> (дата звернення: 16.03.2024)
20. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. Право та інновації. 2015. №2. С. 127-132. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apir_2015_2_23 (дата звернення: 16.03.2024).
21. Цивільний процес України: підручник. Кол. авторів; за ред. В.О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС. 2016. 768 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/453/1/КУЧЕР%20Цивільний%20ПРОЦЕС%20ПІДРУЧНИК.pdf> (дата звернення: 16.03.2024).

22. Пільков К.М. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 86–99. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/15.pdf> (дата звернення: 17.03.2024).
23. Солончук І. В. Електронні докази у цивільному судочинстві: переваги та недоліки законодавчих нововведень. І. В. Солончук, В. О. Балінська, Я. В. Геращенко. Juris Europensis Scientia. 2021. Вип. 2. С. 48–52. URL: <https://ela.kpi.ua/items/6132c924-6204-4731-ac69-ed031e2c0fa3> (дата звернення: 20.03.2024).
24. Павлова Ю.С. Правовий статус електронних доказів у світлі нового Цивільного процесуального кодексу України. Право і суспільство. 2017. № 6. С. 60-66. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/13.pdf (дата звернення: 20.03.2024).
25. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст.383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>. (дата звернення: 23.03.2024)
26. Угриновська О., Трусевич Н.-С. Оцінка допустимості доказів: законодавча регламентація та судова практика. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 73-78. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.14> (дата звернення: 21.03.2024).
27. Гусев О. Ю. Правові презумпції та оцінка достовірності електронних доказів у цивільному процесі. Правова держава. 2019. № 35. С. 61-71 <http://pd.onu.edu.ua/article/view/181342> (дата звернення: 21.03.2024).
28. Гусев О.Ю. Співвідношення понять доказів і засобів доказування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 37(1). С. 116–120. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16220/1/СПІВВІДНОШЕННЯ%20ПОНЯТЬ%20ДОКАЗІВ%20І%20ЗАСОБІВ%20ДОКАЗУВАННЯ.pdf> (дата звернення: 21.03.2024).

29. Постанова Верховного Суду України від 14 квітня 2021 р. Справа № 520/17947/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96464549> (дата звернення: 16.03.2024)
30. Постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2021 р. Справа № 759/15556/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96406834>. (дата звернення: 16.03.2024)
31. Постанова Верховного Суду України від 31 березня 2021 р. Справа № 334/4365/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95982916> (дата звернення: 16.03.2024).
32. Руда Т. Достовірність доказів у цивільному судочинстві США та України: порівняльно-правовий аспект. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 87. С. 73–78. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwibjNb93_r9AhX7AxAIHU4WBMAQFnoEACAcQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FVKNU_Yur_2011_87_22.pdf&usg=AOvVaw2ihmh6zdCG7LBEAoKXG67 (дата звернення: 16.03.2024).
33. Рішення Приморського районного суду міста Одеси від 27 травня 2019 р. Справа № 522/6197/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/%2082251722> (дата звернення: 20.03.2024).
34. Постанова Верховного Суду України від 17 березня 2020 р. Справа № 923/566/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88244923> (дата звернення: 24.03.2024).
35. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03/ А.Ю. Каламайко. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2016. 242 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10659> (дата звернення: 25.03.2024).

36. Ухвала Верховного Суду України від 14 лютого 2019 р. Справа № 9901/43/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79883385> (дата звернення: 20.03.2024).
37. Чорний С.О., Антонюк О.І. Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. Т. 1. № 10. С. 85–87, ISSN 2617–0922. URL: <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5468> (дата звернення: 19.02.2024).
38. Петренко В. С. Електронні докази як елемент інформаційних технологій у цивільному судочинстві. Молодий вчений. 2018. № 1(1). С. 111–115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1\(1\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_1(1)_29) (дата звернення: 19.02.2024).
39. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. ст.275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>. (дата звернення: 27.01.2024)
40. Постанова Верховного Суду від 16 серпня 2019 р. Справа № 2340/4648/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83513387> (дата звернення: 20.02.2024).
41. Постанова Верховного Суду України від 7 листопада 2019 р. Справа № 908/1264/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85470804> (дата звернення: 11.03.2024).
42. Постанова Верховного Суду України від 27 листопада 2018 р. Справа № 914/2505/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78450568> (дата звернення: 11.03.2024).
43. Постанова Верховного Суду України від 13 липня 2020 р. Справа № 753/10840/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050> (дата звернення: 12.03.2024).

44. Постанова Київського апеляційного суду від 14 листопада 2019 р.
Справа № 753/10840/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85742879> (дата звернення: 18.03.2024).
45. Васильєва-Шаламова Ж.В. Електронні докази в цивільному судочинстві: теоретичні та практичні аспекти. Ж. В. Васильєва-Шаламова, І. А. Ковальчук. Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання. 2023. N 5. С. 64-68. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/13.pdf (дата звернення: 13.03.2024).
46. Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна. Одеса. 2019. 239 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/193890df-7bbb-4825-88e8-7f1f783b2fd8> (дата звернення: 13.03.2024).
47. Дрогозюк К.Б. Способи фіксації електронних доказів, отриманих із соціальних мереж, у цивільному процесі України. Юридичний вісник. 2020. № 4. С. 74–84. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.1974> (дата звернення: 15.03.2024).
48. Павлова Ю.С. Особливості збирання та процесуального закріплення електронних доказів у цивільному судочинстві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 76–80. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/729ea1f6-5352-4cb5-9cbf-33928c554c0d> (дата звернення: 19.03.2024).
49. Лежух Т. Застосування електронних доказів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Віче. 2013. № 16. С. 13–15. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=viche_2013_16_5 (дата звернення: 14.03.2024).
50. Постанова Верховного Суду від 7 липня 2021 р. Справа №587/2051/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98298873> (дата звернення: 20.03.2024).